

УДК 821.161.2-94
ББК 84.4УКР6-442
Г94

Гулій Ю.Т. Незнищенні. Спогади і роздуми очевидця. – Київ.: ПП "Коронатор", 2006.

ISBN 966-96555-2-8

Спогади та роздуми автора про пережите, побачене, почуте в рідному селі Західної України в повоєнні роки. Електронна копія рукопису. Всі особливості автентичного тексту збережені.

Охороняється Законом України «Про авторське право та суміжні права»
ISBN 966-96555-2-8

© Гулій Ю.Т., 2006 р.

© ПП «Коронатор», 2006 р.

Ю.Т.Гулій

НЕЗНИЩЕННІ

Спогади очевидця

ПП Корнатор
м. Київ
2006

Рідний край

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
(Т.Шевченко)

Кажуть: це наша земля, наш край з діда-прадіда, з незапам'ятних часів. Земля з визначеними відмежованими краями – відокремлена територіальна одиниця, що приналежна певній спільноті – роду, племені, чи цілому народу. Наш край – наша країна, Вкраїна, Україна. Подібна схема творення назв відокремлених об'єктів непоодинокана. Наприклад, окрасць – відокремлена частина хліба, оберемок – відділена частина сіна, уривок – відірвана від загального самодостатня одиниця. За таким принципом країною багато європейських народів, додаючи відповідний епітет, називають свою батьківщину: Дойчланд, Ісланд, Голанд і т.д. Як відомо, “ланд” – країна, край.

Тут, у нашому краю, багато тисячоліть тому наші предки орали, сіяли, удосконалювали техніку і технологію обробітку землі. Підбирали краще зерно, ліпшу садовину. Приручили диких коней, турів. Запрягли їх у воза, якого самі ж змайстрували. Побудували найперші, чи одні з найперших у світі, житла (у Прикарпатті), найдавніші протоміста (в Подніпров'ї). Пекли хліб, варили знамениті вареники, борщі, меду-пива, такі потрібні, для життя, розвою. Танцювали іскрометний танок, співали солов'їну пісню. Музичним інструментам, знайденим на Чернігівщині, не менше 11 тисяч років! А які дивовижні рисунки в печерах над Дністром залишені нам з тих прадавніх часів! Різьбили кістки, вишивали рушники, сорочки, писали писанки. Навіть, здавалося б звичайний побутовий глиняний посуд був досконалим мистецьким шедевром. У символах, алегоріях, малюнках тих художньо-ужиткових творів зафіксовано знання тодішньої людини про оточення, про Всесвіт, який вона вивчала і по-своєму осмислювала. Про те також свідчить наявність на території України чисельних святилищ-обсерваторій, зображення-ілюстрації текстів із досліджених могил, наприклад, Кам'яної, що поблизу Мелітополя.

Пильно приглядалися наші пращури до всього, що їх оточувало, вивчали усе, у т.ч. самих себе. Визначали своє відношення до всього суцього на землі, до всього живого. Впорядковували стосунки між собою, із сусідами, родами, племенами, народами. Витворили гуманні високоморальні віхи своїх житейських доріг. Оформили та прикрасили для зручності ті віхи у гімни, колядки, щедрівки, гаївки, веснянки та різноманітного профілю пісні: від ліричних – до історичних, від жартівливих до порадно-трудова. Відобразили ті високі заповіді у казках, легендах, оповідях, повір'ях, приповідках, приказках. Звели їх у доладні звичаї, обряди та інші дієства.

Молилися – чарували над своєю долею, долею рідної землі. Шукали дорогу до найвищого, найдосконалішого, найправдивішого, того, що дав гармонію Природі, все впорядкував, створив найбільше чудо з чудес – життя. Шукали дорогу до Бога, Творця, Подателя, Дажбога.

З діда-прадіда...а це означає – вічно: і сьогодні, і вчора, і завтра, і завжди. Бо ця благодатна, благословенна земля дала світові одну з найперших і найпотрібніших людству цивілізацій – хліборобську, окультурнила величезні простори східної Європи. З найдавніших часів і до сьогодні її геніальні діти вносять помітний вклад у спільну скарбницю людських досягнень. Візьмімо хоч би той колосальний внесок, що зробили українці в освоєння космосу. Ракети запорожців гетьмана Ружинського, генерала Засядько. Кибальчич, Кондратюк (теоретичні розробки останнього використали американці при посадці своїх космонавтів на поверхню Місяця); знамениті Глушко, Корольов, що розробили техніку, на якій вперше земляни полетіли у космос, сьогоднішній «Південмаш»..

З цієї землі, твердять, пішли у світ широкий арійські племена, започаткувавши багато народів, держав, цивілізацій. Тепер мало у кого виникає сумнів, що саме з краю, що між Подніпров'ям та Прикарпаттям, розселилися по світах слов'янські племена, що винесли із прабатьківщини різні надбання людського розуму та праці, в тому числі й мову. Така колонізація призвела до утворення навколо України народів, що користуються подібними мовами, хоч етнічно ті народи відмінні.

На жаль, скажемо принагідно, що ту мовну подібність протягом тривалого часу експлуатують у підступних імперських політичних цілях, як західні, так і східні “брати”-сусіди: мовляв, “одін язик, одна народность”, одна “спільна колиска”, то чого ж би разом не поспати?

Ще наш перший відомий історик Нестор-літописець визначив, хто є хто із тих народів, що користуються “словенським язиком”, вказавши на відмінність способу життя розумних полян-русів по відношенню до інших північних племен, що входили до складу імперії Київська Русь. Літописець також підкреслив різне етнічне походження тих племен (наприклад, в'ятичі – від ляхів).

Організувавшись, наші люди причепурили свою красуню-землю: гарна, ладна, пишна, немов дівчина у віночку. А на те диво, на ту красу – ох, як багато зазіхальників-залицяльників! То ж в усі часи треба було її захищати, часто рясно поливаючи не тільки потом, а й кров'ю. Може, тому в нас так багато чорноземів...

Уміли наші предки варити не тільки хмільні пива та солодкі меди, а й залізо – теж. І робили з нього не тільки лемеші, а й мечі. У грізну годину, в слухний час, якщо і не весь край вставав на ворога, то в тому чи іншому його кутку піднімалися його сини та дочки, щоб захистити від напасті. І боролися, як той прадавній казковий силач Котигорошко, що отримав від Матері-Землі непобориму силу й незламну булаву.

Тож про один такий слухний час – час всесвітніх воєн, час безпардонної розгнужданості загарбників, коли не тільки великі імперії-хижаки, а й навіть найменші посіпаки не приховували своїх апетитів на чужий ласий шматок. Про час, коли історія поставила перед нами питання категорично – бути, чи не бути? і будуть оці нехитрі міркування автора. Про пережите, побачене, почуте від тата, мами, двоюрідних братів Гарапців Григорія, Михайла та Романа-Мирослава, вуйків Люзанів Романа-Мирослава, Григорія, Василя; сусідів, односельчан та багатьох людей доброї волі.

Головна увага буде звернена не на батальні сцени і тих, хто воював, а на тих, хто їх народив, послав захищати рідну країну, годував та одягав. Про тих, хто бився без зброї і не скорився.

“...І в огні її, окраденую, збудять...” – бачив крізь десятиліття геній Шевченка долю України. У 20 ст. з новою силою розгорілася загарбницька завірюха і, парадокс, епіцентр її був (будемо сподіватися, що не повториться) у цивілізованій Європі. Тут, прикриваючись усякими ідеями, ідеологіями, залучаючи досягнення науки, техніки, технології в імперіалістичних державах створилися зажерливі режими, що призвели до двох всесвітніх найжорстокіших воєн. Бездержавну Україну з її цінними землями і народом та розташуванням у центрі Європи, між головними агресорами, останні зробили головним об'єктом розбійництва.

“Бути, чи не бути?” постало перед українцями не риторично – треба було захищатися. Тож мова тут піде про те, як воно відбувалося напередодні, під час Другої світової війни і аж до середини 50-х років 20 ст. Подані матеріали переважно стосуються незначної території (кілька сіл) Галичини, хоч випадки приведені були, напевне, типовими принаймні для західних областей. Переважна більшість описаного – спогади про побачене й пережите, або почуте у розповідях найближчого оточення. Звичайно, не обійдено увагою те, яку оцінку певним явищам та подіям давали у своїх говорах-судженнях люди.

Навіщо це потрібно? Відповідь банальна: аби не повторилося. Аби звернути увагу, що не може окрема людина залишитись осторонь загальних справ. Не може хата

залишитися скраю, коли навколо палає пожежа, а поняття “честь” і “свобода” не такі вже віртуальні й пустопорожні, як думають обивателі. Вони, ті поняття, пов’язують людей очевидячки та невидимо з дійсністю.

Опілля – повстанське пристанище

Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай густесенький,
Неначе справді рай.

Л. Глібов

Той куток нашого краю, про який буде мова, знаходиться за 40-50км на південь від Львова. Ще й тепер місцевість ця вабить зір своїми помірковано-похилими горами-горбами. Скільки сягне око, горби, пологі схили, долини, ліси, луги, сіножаті, оболоні, гаї. Однак переважають тут поля, тож називають край цей Опіллям. Це найзахідніші відроги Волино-Подільської гряди, західна окраїна краси України – Поділля (за Л.Українкою).

Тоді, у 40-х роках, уже минулого, двадцятого сторіччя, коли землею володіли ще переважно селяни (до заснування колгоспів), були ті поля поділені на порівняно невеликі (біля 0,5га) частини: стрічки-гони, загони, лани, ниви, нивки. Пристосовуючись до рельєфу, ті поля розташовувались одне до одного під різними кутами, мали відмінні напрямки. Але то не була хаотична мішанина. У поєднанні з формою поверхні землі це складало своєрідну, якогось вищого ступеня, впорядкованість. Кожне поле-стрічка було засіяне іншою пашницею. А якщо поруч росли і однойменні культури, то все одно відрізнялися, бо плекав їх інший газда. І тут, бачимо, проявлявся український індивідуалізм.

Хвилюються під лагідним сонцем лани сріблястого жита й золотистої пшениці, виблискують загони рудої гречки і проса, рожевої конюшини, жовтого ріпаку, а поруч – голубі, як небо, нивки льону. І вже зовсім близько до жител, по долинках, буйно зеленіла найрізноманітніша городина. І вся та кольорова мозаїка хвилюється на вітрі, переливається, як калейдоскоп. Симфонія-гармонія барв, відтінків, порід, видів, форм, фігур – велика й велична вишиванка-плахта Матері-Землі.

А яке щедре та розмаїте озвучення має та красуня-земля! З гайків доноситься чисте голосне щебетання соловейка. З висоти, десь аж з піднебесся, дзвенить пісня жайворонка, що кулькою, немов тримаючись за сонце, завис над полем. Із жита, на фоні чи у супроводі стрекотіння коників-джазистів, чути мирне, розмірене, заспокійливе “путь-полють” перепелички. І звідусіль лине живе різноголосся.

Справжньою подією, урочистою, навіть таємничою, сприймається витримано – поспішний політ величавого “білого птаха з чорною ознакою”. Якою заклопотаною не була б людина, мимоволі відірве погляд від праці та гляне в його слід – слід свого прадавнього тотема. І клекіт його, лелеки, як щось особливе, домішується до хору пташиного...

Та, на жаль, не все так було любо-мило у цій землі, скоріше – навпаки. Десь час від часу загримить у небі могутній тривожний крик ворона, чи застережливе скрекотання сороки, а замість погідного сонця згромадяться в небі хмари-громовиці.

Дуже понівечена та краса людиною переважно у 50-80 роки сторіччя, що минуло. По-варварськи повирубували ліси, повикорчовували за командою колгоспних начальників гаї та діброви, що рівномірно розміщувалися поміж родючими полями і являли собою острівці незайманої природи з неодмінними джерелами й потічками чистої здорової води; черешнями, грушами,

ягодами – притулком для людей під час негоди.

Справжнім лихом в умовах імперського панування для куточка цієї землі, що на схід від селища Розділ, стали багатства її надр – поклади елементарної сірки. Колись родючі поля, трав'янисті зелені луки Оболоні, після видобутку з їх надр сірчаної руди, нагадують тепер місячний ландшафт. Сірку нашвидкоруч сьак-так виплавлено. Якусь її частину використано у промисловості, іншу – продано на експорт, а значну долю вивезено на Схід, наприклад, у Астрахань. Скалічену, перериту землю так і не відновили.

Багато по території кам'яних скель. Створюється враження, а може, так воно і є насправді, що земля з рослинністю – то немов ковдра, накинута на гігантський горбастий кам'яний щит; і його скелі подекуди розкрилися з-під тієї ковдри. Вони, як середньовічні замки, гордо височать над поверхнею землі. В скелях тих – отвори, печери, що вічно служили, як і рукотворні замки, захистом для людини. Дотепер збереглися про те легенди з давніх, як там оповідається, татарських часів.

За декілька кілометрів, від Дністра починаючи, далеко на північ, аж до самого Львова, покриті ті горби-гори буковими, дубовими та грабовими лісами, гаями з найрізноманітнішою рослинністю. Та ще та земля з ранньої весни до пізньої осені – від снігу до снігу – завітчана квітами, замаяна цілорічно зеленим чарівником-барвінком. Видимо-невидимо грибів, горіхів, букви, ягід, лікарських рослин. Рай та й годі! Дикими звірами у тих лісах під час війни та перші роки після неї аж кишіло. Звірів було так багато, що вони становили небезпеку врожаям на людських полях.

З-під каміння і коріння б'є вода – чиста, холодна, кришталева, здорова. Тече вона глибокими ярами-лабіринтами, які вона віками прорила у ґрунті. Збираючись до купи, мережить ті ліси, долини потічками і потоками, як кровоносними судинами, зливаючись у дві річечки. Ті річки-потоки не тільки забезпечують доброю життєдайною водою кожний куток лісу, вони ще й служать дороговказами, системою координат. Понад потоками протоптані стежки. В скрутну годину, уникаючи, наприклад, переслідувача, йдучи водою, можна замаскувати сліди, особливо, коли переслідувач використовує собак.

Одна з тих річок бере початок у північно-східній стороні (за орієнтир вибрано наш хутір, про який пізніше), десь аж за Дубовою (урочище, наче куток райського саду) і тече лісами, що тоді належали селянам навколишніх сіл, переважно Горішнього та Долішнього. У лісах тих трапляються цілі ділянки барвінку, то ж, очевидно, тому річку назвали Барвінкою. Неподалік є ще урочище Барвінки. Блукає та річечка лісами біля урочищ Дубова, Бабичева гора, Горб, обгинає справа Тикарову, аж поки не зустрінеться із другою такою річечкою, що пливе десь із-за лісового села Ілів, з північного заходу, протікає біля хутора Груськи (від слова “груша”, чи “грузький”). Далі через урочище Вишнівець, запозичує у нього назву (а, може, навпаки), залишаючи зліва Тикарову, і, неподалік Вовчих Дебрів (урочище), зливається з Барвінкою. І вже як одна річка Барвінка, протікаючи біля урочищ Прикра, Шийна (Шийна), двох Щовбів (Перший і Другий) та Кутців, виривається з лісів на долину Зубрець (на жаль, тільки назва лишилася від зубрів) і далі – на села.

Спочатку протікає Барвінка біля нашого хутора Задіброва, де дотепер живе давній тутешній рід Лузанів (Люзанів) – нащадки колись заможних селян, а ще давніше – воїнів, про що розповідає давня родинна легенда. Люди ті ніколи не знали, що таке панщина, хоч поруч у селі таку повинність селяни відробляли. Навіть на побутовому рівні у них (тутешніх) були якісь відмінності від навколишнього населення. Наприклад, тутешні господині уміли готувати їжу не традиційну для оточення: куліш, гречаники, декілька видів борщу і т.п. Та, напевне, найцікавіше те, що наші матері і тітки співали нам козацьких пісень, яких перейняли у своєї бабусі: “Ой гук, мати, гук”, “Байда”, “Бондарівна”, “Ой ходив чумак”. Співали їх на такі мелодії, що не доводилося чути їх ні в сусідньому селі, ні по радіо, ні серед визначних знавців і виконавців української пісні, з якими доводилося контактувати протягом майже шестидесятилітнього захоплення народною піснею.

Далі селами Гранки-Кути та Берездівці Барвінка серед родючих городів та полів тече до Дністра.

Оце така топографія по осі “північ-південь”. Вона характерна для всього нашого залісненого Опілля. Із заходу, починаючи від міста Миколаїв, що на Дністрі, і далеко на схід подібні місцевості є типовими.

Тож на тій межі, де зустрічаються ліси – пристанище і захист – із врожайними полями, на яких розмістилися заможні села, не могли не організуватися повстанські центри. Розпочатий у 1942 р., уже у 1943 р. навесні був зорганізований такий повстанський центр між Барвінкою і Вишнівчиком, та в їх околицях. Проводиться навчання молоді, закладаються бази для УПА. Навіть дотепер дехто із людей може показати, де були повстанські криївки. То були індивідуальні схрони чи схрони малих груп. В урочищі Шийна над потоком на місці такої окремішньої криївки мешканцями сіл Гранки-Кути та Берездівці поставлений пам’ятник в честь повстанців, що там знаходилися. Траплялися цілі криївочні табори, де окремі криївки були з’єднані підземними ходами.

Криївка, бункер, “схрон” – так називали сховища-притулки, переважно підземні, що захищали повстанців та їх прихильників від усякої негоди і напасників. Найбільш уживана була перша назва. Споруди ті вражали і дивували своїми особливостями, характеристиками, з якого боку б їх не оцінювати: чи з інженерного, чи з погляду маскування, а чи забезпечення мінімальних життєвих умов. То були споруди високої, як народної, так і професійної творчої думки. Ті об’єкти мали різне призначення. Характеризуючи їх, правда, не можна претендувати на категоричність.

За своїми функціями криївки ділилися на житлові та спеціального призначення: штаби, шпиталі, приміщення для виконання спецробіт, склади і т.п. За місцем розташування криївки знаходилися по всій охопленій повстанцями території. Були, якщо в даному випадку можна так сказати, постійного функціонування, а були епізодичного користування, щоб на випадок небезпеки можна було ними скористатися, і тому вони знаходилися в різних місцях: на трасах, куди рухалися повстанці, поза селом, на окраїні лісу. Та базовими криївками були ті, що знаходилися в глибині лісу. Зроблені вони були капітально. Нам доводилося оглядати в районі урочища Тикарова такий повстанський табір. То було біля 10 великих підземних приміщень, з’єднаних підземними ходами з центральним меншим бункером (очевидно, штабом). Було то на початку 60-х років, тобто через 20 років після їх побудови, а збереженість була такою, що можна було ще безпечно їх оглядати. Такі споруди, звичайно, були забезпечені мінімальними умовами для проживання.

Надзвичайно обгрунтовано підбиралися місця, де розташовувалися криївки. У селах то було, як правило, на нейтральній території, щоб не підставляти під удар конкретні двори. Але необхідною умовою мало бути те, що до бункера можна було б підходити непомітно. Якщо, наприклад, зимою, то щоб добратись протоптаною стежкою. Такими місцями могли бути: кладовища, нежилі садиби, береги річок неподалік стежки чи маловживаної дороги і т.п. У лісах такі місця мали бути під надійними кам’яними брилами, під корінням дерев, у берегах річок, потоків, ярів. Найбільш винахідливо замаскованими були входи-виходи до криївок. Входи могли закриватися цілими живими кущами, пнями, камінними брилами. Входи-виходи могли виходити у старі величезні дупляві дерева, в щілини між камінням над водою, де легко замести сліди. Тунелі ті могли бути досить довгими. Були випадки, що вони виходили за спиною напасників, котрі облягали виявлену криївку. Це давало можливість або непомітно вибратися з пастки, або помінятися ролями з напасниками: із атакованих перейти в атакуючі. Було, що до однієї криївки вів не один вхід.

Деякі криївки, особливо ті, що знаходилися між скелями, були добре укріплені і могли витримувати тривалий штурм. А до найдраматичнішого засобу захисту криївок, очевидно, треба віднести той випадок, коли їх замінювали. В разі викриття такого

схрону вибухом міни знищували напасника, і, звичайно, тільки чудо могло врятувати тих, хто знаходився у схроні. Певна річ, що так були захищені тільки деякі криївки, може особливого призначення. І, звичайно, поселялися туди люди за згодою. Отаке жорстоке завзяття! Отака битва не на життя, а на смерть!

Так, був час, коли той райський куточок української землі з її працьовитими доброзичливими творчими людьми було перетворено на справжнє пекло, негативні наслідки якого відчутні ще й досі. Чому і як воно так сталося? Аби хоч дещо з'ясувати, повернемося трохи у минуле.

Задушливе передгрозя

– Ой, Тарасе, ой, Богдане, що тобі здається? –
Сидить ворог в твоїй хаті ще й з тебе сміється.
– Нехай сидить, хай сміється – вже довго не буде:
Таки наша Україна самостійна буде!
(народна пісня 30-х р.р.)

Відгриміла Перша світова війна. Багато народів Європи, що ще вчора були підневільні, звільнилися, та українцям – не судилося. Вдихнувши ковток волі, покуштувавши, що таке незалежність, українці в черговий раз програли, не зважаючи на завзятий опір, на героїзм січових стрільців, українських армій. Країна наша була поділена агресорами різного штибу, і над народом нависла смертельна небезпека – бути зметеному з лиця землі. Національно свідомі частина мала бути знищена голодоморами, розстрілами, побоями, тюрмами. Менш стійкий елемент повинен бути зденационалізованим і асимільованим. Найпасивніша частина населення мала бути перетворена в отару (“бидло”, як казали поляки) послухних виконавців – тогочасних рабів. Та ще для українців були уготовлені місця в Сибіру, чи на польських пісках, де, як казали чорт добраніч каже.

Польський уряд у західних областях не дуже поступався у своєму україножерстві російському чи советському, що діяв на сході України. Польська дефензива була гідною посестрою зловитвору Фелікса – советській ЧК та її похідних. Жорстоке тюремне переслідування патріотичних сил, полонізація школи, і, взагалі, духовності; захоплення земель українських селян поляками (мазурами)-осадниками; наполеглива підготовка до втілення у життя так званого плану Перацького, за яким планувалося розпорошення українців по землях, що були відірвані у Німеччини після війни; соціальна несправедливість – недопускання українців на державні роботи; обмеження вступу до навчальних закладів; проведення кривавих побоїщ 1930р., що з ехидством називали “пацифікація” – умиротворення(!); злodianня польських шовіністичних організацій типу “Щельце” – по суті продовження в трохи замаскованій формі “пацифікації”, розпалювання національної ворожнечі на релігійному та побутовому рівнях – це далеко не вичерпний перелік злочинів польських військових властей та охоронки-дефензиви на території тієї частини України, що входила до складу польської держави.

Що робити? Де рятунок шукати? – звернутися до держав-переможниць, що ще по закінченню Першої світової війни Західну Україну (східну Галичину та західну Волинь по лінію Керзона) не признавали частиною польської держави? Та згодом, у 1923р., вони дозволили Польщі анексувати українські землі. А ще, у той час, у самій Європі бродив привид беззаконня, насильства. На її карті, як гриби-поганки, з'являлися країни з тоталітарними режимами. З 1917р. комуністична Росія (з 1921р. – СРСР). У відповідь на протидію комунізмові, виникають фашистські режими: в Угорщині – 1919р., в Італії – 1922р., Польщі – 1926р., Німеччині – 1933р., Іспанії – 1936р.

Держави-переможниці теж були далекі від ідеалу справедливості із своїми захланними колоніальними системами. Європа нестримно із сліпою приреченістю мчалася на зустріч з новими воєнними катастрофами. То кому було дбати про порядки, про поневолені народи? Залишалося розраховувати тільки на власні сили. І такі сили знайшлися – то був сам народ, його еліта, особливо ОУН. Опір вівся на усіх напрямках, тоді доступної в наших краях, людської діяльності: і в політичній, і в економічній, і просвітницькій, і культурній, особливо, в літературній, в релігійній, спортивній та інш.галузях . Доходило аж до збройної самооборони, яку поляки, певна річ, називали терором.

Не маючи держави, українці прикладали титанічні зусилля, щоб іти в ногу з часом, з цивілізацією. Розвивали своє суспільство, не хехтували ні явними, ні таємними (особливо в плані агітації та пропаганди) засобами діяльності.

Використовували, як приватний промисел, так, хоч із звуженими можливостями, державний.

На освітянській та науковій ниві тут треба згадати діяльність товариства “Рідна школа”, роботу гімназій (переважно приватних, хоча було декілька державних з українською мовою навчання). При сприянні наукового товариства ім.Шевченка були таємно відкриті високі школи у Львові: Український університет і Українська політехніка. Хоч під впливом об’єктивних обставин діяльність товариства і дещо знижується у міжвоєнний час, однак його значення в консолідації та розвої української нації, українського суспільства годі переоцінити. Це розумів український народ і з усіх сил тягнувся до освіти, підтримував той рух. Наприклад, у с. Гранки-Кути один із працюючих, розумних, заможних селян – Микола Федорів протягом тривалого часу матеріально підтримував “Рідну школу”, на що жертвував кожен рік гроші, виручені за продану корову.

На високому рівні була видавнича справа. Не можна хоч слова не сказати про громадське товариство “Просвіта”, діапазон діяльності якого був вельми широкий і різнопрофільний: від культурно-освітницької до громадсько-політичної. Утримання народних бібліотек із рідною та перекладеною літературою, організація гуртків(хорового, драматичного), народних свят-гулянь(фестинів) – далеко не повний перелік роботи того товариства. До того ж робота була, як високоморальною, повчальною, так і високоідейною і проводилась на належному мистецькому рівні.

Не дармували на спортивному полі – змагання з футболу, легкої атлетики не були в дивину. Із організацій того плану згадаймо хоч би діяльність(підпільну) “Пласту“, що всебічно виховував молодь: фізично, морально та ідейно.

В консолідації української спільноти у відповідних аспектах значну роль відігравали професійні заклади культури – театри, хори, а також діяльність політичних партій різної орієнтації.

Велися заходи по налагодженню власної приватної системи господарювання. Діяли українські банки, кредитні спілки, виробничі та торговельні заклади. Заклик “Свій до свого по своє” був наповнений реальним змістом.

Широку інформацію про ті новітні види промислів в українському середовищі, що диктувалися умовами того часу, загальнолюдським розвитком можна знайти у відповідній літературі. Це, так би мовити, елітарні (першої категорії) засоби боротьби українського суспільства за свою справу.

Природно, що поневолена нація не могла у своєму розвої найповніше використати усі новочасні досягнення людського поступу. Тож прогалини доводилося заповнювати більш доступними, суто народними засобами впливу на самовдосконалення, самозбереження. Маються на увазі етнографічні засоби – усну народну творчість: звичаї, обряди, притчі, оповіді, пісні, легенди, казки, і , може, найбільш влучно і наочно – прислів’я, приказки, відшліфовані гасла-вислови.

То була друга категорія чинників збереження українства, хоч, по-правді, між тими двома категоріями провести повне розмежування неможливо. Одначе, перевагу тут буде віддано чинникам другої категорії, тим, що йшли із самої гущі народу. Одним словом, “збираймо воєдино усю свою родину” та будьмо господарями у своїй хаті, як сказав у своїй пісні керівник легендарного теперішнього київського хору “Гомін” Л.Ященко.

Обереги

Рідна мова, рідний край,

Рідна земля і звичай.

(Ю.Добриловський “Дай же ,Боже, добрий час”-
один з українських гімнів)

Головне кредо селянина, а, може, й кожного українця було: “Ким я ся вродив, тим і помру”. Звичайно, могли бути й вийнятки. Проте значна більшість так твердила і у побутовій бесіді, і так відповідала у дуже пікантній спокусливій ситуації, коли українцю пропонували переписатися “на польське” – був такий засіб асиміляції. Вигідний, бо взамін можна було отримати якусь винагороду, наприклад, роботу. Так люди твердили під час “пацифікації” – побитті польськими уланами українців до півсмерті (а може й до смерті через тиждень-місяць). Українець вперто залишався сам собою. “Ми з діда-прадіда русини!” – гордо заявляли наші діди, а вже батьки не менш велично твердили: ”Ми-українці!” І ті, і ті вкладали абсолютно однакове значення у ці різні за звучанням слова.

Чому народ так твердо тримався свого? Чим було наповнене те поняття: ”Хто я є?”, звідки брався той дух (хочете – назвіть його аурою, як тепер модно), те невпинне мото*, той могутній потенціал народного життя? Складних запитань більше, ніж відповідей. Без сумніву, що людина, як всяка жива істота, хотіла зберегти та розвивати своє життя. Але це ще не все. Треба було ще залишитися самим собою.

Можна допустити, що характер поведінки, як окремого індивідуума, так і народу в цілому закладені Творцем у природу людини (живих істот взагалі) і зафіксовані на її генному рівні. Природа, як відомо, не терпить одноманітності, а прямує до оригінальності, постійного удосконалення, розвитку, самовідтворення, самозбереження. Отож людина, що поважає себе, приречена зберігати свою ідентичність.

На практиці, у житті (йдеться про селянське середовище), та самобутність мала якось виражатися. Найочевиднішим і, може, найважливішим зовнішнім фактором, що підкреслює відмінність, оригінальність певного народу є його мова і все, що з нею зв’язане. Дзвінка, солов’їна, неповторна, щира, правдива рідна мова, якою так пишався українець, ставлячи її на чільне місце своїх цінностей таких, як духовність, шляхетність, моральність.

– Боже, щастя дай нам всім. Всі по-свому говорім! – колядували, закликали, заклинали один одного. Українець робив усе, що міг, аби його рідна мова звучала у побуті, мистецтві, церкві, школі. Промовляла з книжки, газети. І щоб дітки його, як ластів’ята, щебетали рідною мовою. А вже, певна річ, щоб дзвеніла мова у пісні.

Найпопулярнішим, може, і найдієвішим, засобом пропаганди самоствердження була, звичайно, пісня, той, як каже легенда, дар, що дістався Україні від Бога при розподілі талантів.

І не така вже безпідставна ця легенда: українці успадкували музичні ази через своїх предків (генетично) ще з часу створення людини теперішнього типу. Достовірно можна сказати, що впорядковане звукотворення, яке пізніше стало музикою та піснею,

* Той, що рухає, мотор, двигун; “вічний революціонер”

відоме на нашій землі з часу пізнього палеоліту, тобто більше 11 тис. років тому. Це підтверджують археологічні матеріали, наприклад, музичні ударні інструменти з Мізіна (Чернігівщина), або кістяні флейти з с. Молодова з-над Дністра.

Уже в найдавніших художніх творах людства, як у письмових, так і в усних, відводять величезну роль співу, музиці. Візьмемо, наприклад, згадку в “Одісеї” Гомера про міфічних істот сирен, що заворожували співом мандрівників. Або якою силою наділяє у казках народ гру на сопілці, скрипці чи просто пісню.

Загальновідомо, який вплив має військова музика на поведінку війська. Згадаймо козацькі сурми, литаври та інші оркестрові інструменти. Як у війську поважали кобзарів, довбушів, лірників. Та й саме українське військо, за яких би часів те не було, уміло добре співати. Створені січовими стрільцями пісні є справжніми шедеврами пісенної культури

Ось яку бувальщину із часу першої битви усусусів* на горі Маківці розказав очевидець Іван Вовчук.

Треба було на панівну вершину доставити гармати. Використати коней в умовах гір у конкретному місці було неможливо. Довелося стрільцям нести на руках ту зброю. На останній, найстрімкішій, ділянці стрільці втомилися і процес загальмувався. Тоді хтось заспівав: ”Хлопці, алярм! – гей, вставаймо!” – і ті гармати немов би втратили вагу – вмить опинилися на вершині!

Тепер різноманітний (фізіологічний, психологічний, естетичний) вплив музики на живі організми доказаний наукою. Відомо, що неврівноважена теперішня музика відлякує акул від пляжів (приносить, як бачите, якусь користь).

Знаючи про чарівну силу музики, що вона звеличує і принижує, потішає і засмучує, лікує і раниць, людство не могло не використати її, як у добрих, так і злих цілях. Не сплять, як ми кажемо, “наші воріженьки” і добре потрудилися, аби нам підмінити, фальсифікувати нашу пісню, нейтралізувати її позитивний вплив, а, при можливості, направити її гострі стріли проти нас самих. Робилося те в різні часи і різними способами: починаючи від грубих заборон української пісні, до тонких її підробок, або підмін. Замінили слово, особливо найменування, на інше – і пісня набуває іншого звучання і значення. Щоб відвести гнів від справжнього поневоловача, дуже вживаний був засіб заміни назви справжнього ворога якимсь уявним, вигаданим, чи взятим із далекого минулого. Як правило, таким об’єктом для биття виступали турки і татари, хоч пік реальної загрози, яку вони чинили, минув ще у часи Сагайдачного. Маніпуляції такі давали ефект, – тільки не в нашу користь. Одним словом, як каже приказка: ”Бий діда-злодія! Нема діда – бий торбу.” Процес обезкровлення, отруєння української пісні продемонструємо її теперішнім станом. Можливо, найжорстокішого удару зазнала наша пісня саме тепер – на зламі тисячоліть. “Часи змінюються” – каже народна мудрість. Тепер, у часи технічної революції з нечуваним ростом комунікаційних, звукогенеруючих та розмножувальних технологій, вплив музики, особливо накинutoї нам ззовні, небачено зріс та урізноманітнівся. Належно оцінити той, чи інший твір, відділити зерно від полови при теперішніх темпах дуже важко. У таких умовах оті чужинницькі скрипи, скигління, зойки, стогони, шуми, канібальницькі крики і ритми, дисонанси змогли значно потіснити рідну пісню, поселяючи в душах молоді сум’яття, дисгармонію, меланхолізм, черствість, цинізм та інші негативні риси. Від такого обовдуреного стану до духовного та всякого іншого поневолення зовсім недалеко.

Немало, мабуть, потрудилися закриті чужинницькі інститути, підбираючи засоби одурманення через музику, пісню. Звуки та рухи, які витворює людина чи тварина у стані душевної неврівноваженості, подібні до шаманських. Не зреагувати на такі психологічні чи фізіологічні прояви, як плач, регіт, сварка, гримаси, кривляння і т.п. молодій, не загартованій людині тяжко. Ті прояви створені природою для того, щоб на них гостро реагували. І немає тут нічого нового. Споконвічно людина сміється, плаче, обурюється, чи

* Українські січові стрільці

насолоджується приємним. Входили ті елементи, як складові, і у співочу (пісенну) культуру. Та все воно мало своє місце, свій час, свою аудиторію, а, при потребі, маскувалося. Було направлене те вживання на досягнення ефекту там, де він був потрібний і доречний. Спритні маніпулятори людськими почуттями ту рухо-словесно-звукову метушню оформили у вигляді естрадної пісні і, технічно підсиливши, накинули її, як туман, на молоді людські душі. Звукове оформлення (супровід) теж підбиралося продумано, з таким розрахунком, щоб діяти на психіку, на підсвідомість слухача.

Очевидно, багато чого враховувалося та використовувалося: і здатність людини до наслідування, і потяг (не шкідливий, якщо до міри) до чужого, і віяння моди і т.д.; отже, багато факторів було використано у шаленому наступі на духовність нашої молоді. Її не тільки по-своєму розважають з чужини, але й спонукують засвоїти багато негативних, злих рис: байдужість, песимізм, зневіру, пасивність, черствість та інше. На щастя, ті відхилення у музиці, той пісенний “чорнобиль” не зміг опанувати наш пісенний світ. Здорові національні сили цієї сфери ніколи не покладали рук і особливо в останній час впевнено беруть гору над непотребом. Та заспокоюватися не треба, бо змагання, боротьба, як у цій області, так і в усьому, категорії динамічні, і хтось завжди бере гору, як у Франковій двовідерній криниці: “Я йду вгору, ти – в долину”.

Ведучи мову про пісню, скажемо, знову полинувши думкою в інший час, декілька слів про особливості пісень УПА, створених під час повстання. Природно, що тоді серед люду та й у середовищі повстанців, якщо десь вряди-годи траплялася просвітна година, коли була у них можливість співати, побутували різні українські пісні, переважно гімни та героїка, як козацької, так і стрілецької доби. Але незвичайна ситуація того часу, часу партизанської війни, поклікала до життя особливу категорію пісень. То були компактні пісні-відгуки на актуальні повсякденні справи, оповіщення про конкретні події, їх оцінка та висновки, оптимістичні заклики на зразок “не скоритися, відплатити кривдникам”. Було щось у них від заклинання, звернення-молитви до Всевишнього про допомогу, підтримку в нелегкій та справедливій боротьбі. В мистецькому ключі ті пісні може і недосконалі – не було часу і можливості їх шліфувати. Їх цінність – в актуальності, інформативності, агітаційності. Маючи особливий місцевий характер (особливо – діалектна говірка), ті пісні могли служити візиткою, гаслом, паролем, за якими пізнавали свій свого. Чужинцю використати таку пісню для провокації було практично неможливо.

Звичайно, що та доба дала і високохудожню ніжну пісенну розважальну лірику, героїку, що ще чекають на свою популяризацію.

Пісня, як і рушник супроводжує українця з першого – до останнього подиху. Вона оберігає, інформує, навчає, зорганізовує, звеселяє, розважає, облагороджує, прославляє, вселяє надію, кличе до чину. Повертаючися до стану пісенної культури довоєнного часу, зауважимо, що був він дуже високим. Пісня побутовала на різних рівнях. У селах, де тоді усяк умів співати, відповідні пісні звучали повсюдно і повсякчас. Діяли тоді церковні і світські хори, в репертуарі яких входили твори всесвітньовідомих класиків. Тематика творів була широкою, але переважала патріотична. Ну а щодо професіоналів, то про всесвітньовідомі хори Кошиця, Котка знали й малі діти. Відвідування концертів останнього перетворювалося на справжнє паломництво. Люди йшли на ті концерти за десятки кілометрів.

Активним засобом підтримки народного духу було дотримання свят, особливо календарно-обрядових.

Ще далеко до Різдвяних свят дзвінки дитячі голоси вириваються з маленьких вікон тісних селянських хат на широку волю, на світ, у Всесвіт. То йде проба (репетиція): готують вертеп. Три славні українські князі – Володимир (Великий, або Мономах), Ярослав (Мудрий, або Осмомисл) та Роман – будівничі нашої держави, захисники рідної землі, великі воїни – вітають Богочоловіка. Представники простого українського люду оповідають благі вісті, возвіщені Ангелом – Посланцем Бога. Та проникають між них і

злі, чорні, Іродові сили. Але, звільненого від рабської покори, прозрілого українця уже не поневолити, не обдурити. І буде зло покаране козаками-лицарями. І переможе Добро. І з висоти Києва – нового Єрусалима засяє зірка Справедливості і Правди. І заспіваємо: "На синім небі зіронька (звісно, жовта) стала." А новонароджений в убогих яслах на сіні Бог допоможе Україні здобути волю.

А з якою божественістю, оптимізмом ватаги колядників: і старші браття (братчики), і вертепники, і різного роду щедрувальники-засівальники, і жартуни-перебиранці – спадкоємці скоморохів – вітають народ протягом усіх двотижневих свят, окриляють, возвеличують до небес, згуртовують увесь люд і своєю чудо-енергетикою додають впевненості та снаги на весь рік. Правда, чужинцю не подобався той народний оптимізм, а совіти, взагалі, жорстоко переслідували колядників. Бувало, що справа закінчувалася навіть трагічно. Але то буде пізніше.

А щемливо-тендітні, пружні, як перші паростки весняного зеленого шуму, тривкі та ніжні, як підсніжник, запашні, наче фіалки, веснянки-гаївки – те одвічне дівоче ворохобство, заклик до життя-творіння спокушувало найбайдужіших, спонукало позбутися песимізму, інертності, нехоті.

А зелені свята із культом рослин – зеленою повинню, та вшануванням полеглих героїв – сплав вічної слави із вічним ростом, відновленням. Польська поліція, як могла, старалася обмежити культ вшанування полеглих воїнів (наприклад, не дозволялося приносити на їх могили і вивішувати на хрестах тернові вінки). То хлопці ухитрилися такі вінки закидати здалека якраз в момент панахиди. Виконавці заздалегідь вправлялися до виконання такого дійства.

А вже Івана-Купала – наймогутніший наступ літа, життєдайних сил, кульмінація буяння усієї природи! Квіти та кохання, приворожування бажаних, приплив надії та оптимізму.

Ці та подібні свята з їх дійствами не тільки згромаджували людей, а й спонукали їх до активності, творчої думки, навчали розуміти й цінувати красу.

Крім пісень, співанок, обрядових дійств невичерпним скарбом народної мудрості були прості (значить – геніальні!) народні приказки, приповідки, повір'я, оповіді, дитячі лічилки, ігри, легенди, казки, загадки, неписані моралі-закони. Останніх, як кодексу, людина дотримувалася повсякчасно. Скільки у тих заповідях любові, уваги і поваги до Матері-Землі, докільля і всього у ньому суцього: корова – друга мати; собака й кінь – вірні друзі людини; собака й кіт – божі утриманці; бджола – з божого чола; не убивай діток навіть воронячих; не каліч дерева без потреби і т.п., а як високо цінувалися у нас плоди людської праці із святим хлібом на першому місці. Про шанобливе відношення до батьків чи старших людей і говорити не доводиться. Носії, знавці усієї тієї мудрості були людьми дуже великого пошанівку. То були штукарі високого класу. Варто було подивитися, як майстерно вони тримали у напрузі свою аудиторію, розказуючи казку, або легенду. І та казка українська, чи й чужа – була вдало припасована до українського ґрунту, до наших справ. Наприклад, казка про якогось короля (може англійського, може польського, чи ще чийогось) поверталася так, що той король був обов'язково наш.

Дуже популярною у міжвоєнні часи була відома у різних місцях України легенда про так зване "спляче військо". Позбавлені власної армії люди утішали себе, здавалося б чисто ілюзорною оповідкою, що, начебто, десь в безлюдних місцях наше військо у повній готовності заснуло (без чарів тут, очевидно, не обійшлося). з ними спить, схилившись на стіл (пристіл?) їхній старший. У галицькому варіанті то був король, у південно-дніпровському – гетьман Сагайдачний. Коли ж настане слушний час, того полководця розбудить власна борода, що встигне уже тричі (чи не три століття?) обрости навколо стола і буде заважати йому. Легенда, як бачите, виявилася не такою уже нереальною. У той час організація майбутньої армії була питанням №1 ОУН. Може легенда повернулася з давнини, дякуючи тій діяльності? Очевидно, маємо справу із явищами, що взаємно збагачувалися. Адже ідея відродження власного війська була постійною. Ностальгія за

військом проявляється у козацьких, пізніше – стрілецьких піснях. Є цілий пласт (просліджується не пізніше, як з другої половини 19 сторіччя) ліричних пісень, де милий, чи головний герой, обов'язково – козак на вороному коні із шаблею при боці. Навіть у купальській пісні коханий десь “у полі гуляє, ворогів рубає”.

Берегла, як бачимо, народна пам'ять наше історичне славне минуле (княжі, королівські, козацькі часи), що наповнювало серця гордістю, сміливістю, повновартістю. Найбільш, може, збурювали уяву ще зовсім свіжі спогади про недавню боротьбу за самостійність під час змагань 1917-21р.р. Про героїзм тодішніх збройних сил уєусусів, УНА та УГА.

Говорити про роль релігії, віри у Бога, церкви, зокрема християнської, на згуртування нації надзвичайно складно – це вимагає спеціального дослідження. Незаперечним є факт, те що греко-католицька церква, яка тоді переважала у східній Галичині, була важливим фактором у житті суспільства, тим більше, що керував нею у той час такий великий її князь, як митрополит А.Шептицький, діяльність якого виходила далеко за рамки церкви. Правда, церковну науку люди сприймали та осмислювали по-своєму. З впевненістю можна сказати, що переважна частина простого галицького люду була переконана, що все на землі відбувається з волі Всевишнього і що Бог опікується українцями, як усім живим, як усіма народами однаково. І на гадку нікому не спадало, що Бог може мати якісь вибрані народи, народи-місіонери.

Тверда віра у Бога не позбавляла народу прагматичності. Кредо: ”Бога взивай, та рук прикладай”, ніколи не забувалося.

Якщо принагідно сказати про вплив церкви на народні справи у нашій парафії, то це залежало, здається, від того, хто її очолював. Поки у нас обіймав ту владу парох-патріот о.Гапій, то церква грала значну роль у вихованні свідомого елемента та піднесення духовного рівня людей. Особливо важливу роль відігравали діти о. Гапія, котрі були одними з найосвіченіших людей. Син був диригентом церковного та світського хорів, дочка – активістка “Просвіти”. Та з часом, коли о. Гапій постарів, перед війною до церковної влади прийшла інша людина. Справа різко змінилася.

Щось подібне повторилося і після війни (2-ї світової). У складний час брежнєво-сусловського панування різко виділялася діяльність священика-патріота о. Мирослава – Лонгіна Прокоповича. Властям не подобалася активність священика, котрий ще недавно був ув'язнений у кінгирському таборі, та не змінився (не “перевоспитался”). Їм треба було якось нейтралізувати його, до чогось прискїпатися. Зупинились на поставленому кимось з громади хресті з нержавійки біля церкви. Робилося це, звичайно, без участі священика і неофіційно – такі тоді були советські правила. “Хто поставив?” – питали, безнастанно викликаючи до району. Очевидно, священик знав відповідь – не сказав, не сказали і люди, хоча між собою пошепки називали прізвища Петра Прокопіва, Сича, Василя Зозулі та інших. Постійні цькування довели священика до завчасної смерті. Що ж? – “нет человека – нет проблем”.

Можна назвати багато факторів, що збирали до купи наш народ. Та, безперечно, найболочішою була небезпека втратити засоби існування – землю, майно і самому бути знищеному. Тим паче, що насувалася війна – ще більше лихоліття. Тож проти явної загрози треба було дієво захищатися, організуватися на спротив.

Будителі

Чуєш, сурми грають? –
Юнаків скликають,
У лави збирають.
“Буде бій” – віщають
(пісня початку 40-х років 20-го сторіччя)

Всі консолідуючо-виховні заходи, про які йшлося: звичаї, обряди, моральні заповіді, більшість пісень та інша народна творчість – визначали самобутність народу, окреслювали його етнічні риси, робили етнічною нацією. Однак їм бракувало агітаційної дієвості, цілеспрямованості і конкретності. Ці духовні надбання по своїй природі не могли безпосередньо закликати до активних дій, вказувати на конкретні шляхи звільнення з-під чужоземного ярма. Треба було йти до життя, до дійсності, треба було ставати на громадські, громадянські та, врешті, на державницькі позиції. А для того потрібні були відповідні засоби агітації, ЗМІ, носії тих ідей.

Як жодний живий організм, народ теж не може існувати без внутрішнього та зовнішнього зв'язку. На той час (30-і роки) люди придумали уже чимало відповідних засобів: радіо, телеграф, телефон і, ще рідкісне, телебачення. Друковані ЗМІ діяли уже давно, та в українців доступ до тих засобів був обмежений. Основним комунікаційним засобом залишалось живе слово-обмін новинками між людьми, або розповсюдження потрібної інформації певними людьми-добровольцями.

Поспілкуватися людям потрібно так само, як подихати свіжим повітрям. Люди не пропускали жодної нагоди аби обмінятися думками. Збиралися по хатах на вечорниці, чи якусь іншу okazji, аби поговорити, обговорити свою нелегку долю. Те ж саме: в дорозі, на роботі, на ярмарку, відпочиваючи на футбольних матчах або вечірніх виставах. Йдучи гуртом до церкви, під церквою стоячи, а то і у самій церкві. Сходилися і спеціально на сходи, облубувавши якесь постійне місце. У нас на хуторі то було переважно біля млина. Сюди, до млина збиралися, з'їжджалися люди з різних околиць. Кожен привозив якусь цікавинку. Та найважливіше, що власником і мельником був Іван Вовчук (воєна часів Першої світової війни), старшина усусусів*. У мирний час він не цурався громадської діяльності (а може й політичної), мав зв'язки зі Львовом. У свій час був знайомий з І.Франком, був справжнім народним трибуном.

Бувало, збір народу для самоосвіти відбувався біля дідової домівки. Для найповажніших гостей могли з хати винести крісла, а так – розсідалися на дровах, огорожі, чи просто під яблунями на траві. Кого там тільки не було: і студенти, і робітники, і селяни; націоналісти, радикали і комуністи; поляки, мазури, євреї і якісь напівнімці; бувала навіть мадярка, найбільше, звичайно, українців. І кожен про своє... І кожен по-своєму (на свою користь – тільки не на користь автохтонів) мав рацію.

– Як ся маєш?

– Та ...добре.

– Що нового?

– Та нічого...але німець, кажуть, війну об'явив, а москаль теж з кимось там воює.

– А що на те газети?

– Та, як звикле, пишуть одні – в одну сторону, інші – в другу.

Найбільше запитань діставалося студенту зі Львова. Крім теми війни, що костюмахою заглядала вже людям у вічі, найчастішою темою суперечок була – хто більше любить Україну: націоналісти, чи комуністи. Не усміхайтесь. Останні були - не пара нинішнім : вони щиро любили свою землю, народ і, по-своєму, вірили у його майбутнє. Треба зазначити, що у тодішній політиці люди, особливо чоловіки, досить добре орієнтувалися. Добре знали визначних українських політиків і державних діячів:

Грушевського, Коновальця, Мельника, Бандеру і , особливо, А.Шептицького. Мали люди уявлення про те, що робиться у польській державі, в Європі і навіть у Америці.

Були на тих велелюдних зібраннях свої розважальні програми (виникали стихійно). Пісня, звичайно, була найпопулярнішим видом. Співали окремі співаки, переважно учасники хорів, або увесь гурт разом. Та святом вищої категорії було, коли співав Бенківський-соліст Львівської опери. Родом був він з нашого села, дружив із вуйком Ромком, котрий теж жив у Львові. Для нас, дітей, його могутній бас здався справжнісіньким чудом. А як гарно читали напам'ять вірші! Були аматори-читці, що – хоч на столичну сцену! Найбільш полюбляли твори С.Руданського та Ю.Шкрумеляка, а ще гострополітичні актуальні віршовані памфлети, що були підписані псевдонімом Іван Сорокати. Люди вважали (і так воно було насправді), що так для конспірації підписується Ю.Шкрумеляк. Вірші з “Кобзаря” або Франкові були для великого свята. Знали Л.Українку, О.Олеся, Ю.Федьковича, М.Шашкевича, П.Грабовського та багато інших поетів та письменників. До речі, у багатьох селянських світлицях на рівні з образами святих висіли портрети Т.Шевченка та І.Франка.

Народні оповідачі, кобзарі, та інші з тої когорти, котрих за Шевченком можна назвати божими людьми, варті того, щоб говорити про них, скинувши шапку. Явище те варте уваги і всестороннього вивчення. Щоби повчати та розважати людей, треба самому дуже багато знати, мати спостережливий характер, аналітичний розум, велику витривалість. Забути, зректися всяких земних благ.

Оповідачами дуже часто виступали жебраки, а, скоріше, мабуть, агітатори-будителі, що маскувалися, конспірувалися під жебраків. Уявіть собі уже немолодого, респектабельного, охайно одягнутого чоловіка, що ходив поміж людьми просити милостиню. Розказував, що був він довго за кордоном, у США. Прекрасно орієнтувався в історії, особливо, в українській та американській. Зібравши хоч невеличку аудиторію (особливо, дитячу), розказував той чоловік про Америку. Яке там цікаве вільне життя. Оповідав про великого їхнього президента Вашингтона, якого називав “Юрко”, сам теж називався Юрком і мені все те дуже імпонувало. Закінчував ту оповідь словами Шевченка про те, що ми колись діждемося свого “Вашінгтона”. А чом би й ні? – он у нас теж були розумні князі, королі, козаки, опришки. І вже перейде на легенди про Довбуша, що захищав свій край від чужинців і не боявся їх. Та як же йому було боятися якихось зайд, коли він самого чорта не злякався і вбив його. І розкаже дід прадавній язичницький міф про битву між Перуном і Велесом, пристосований до християнської моралі, до сьогодення. Головним героєм оповіді виступає Довбуш, що вбиває спеціально підготовленою кулею нечисту силу на угоду Богові., за що від Бога отримує благословення, велику силу, як казкові герої (Іван-богатир).

Маскувалися, бувало, такі будителі під всяких міняйлів, дрібних торгівців. Був випадок, коли такий “торговець” завітав на наш хутір і зупинився на нічліг у мого діда. Назбиралася повна світлиця людей. Велися розмови, суперечки на тогочасні наболілі теми. Коли люди розійшлися і залишилися одні домочадці, стомлений гість, готуючися до сну, витягнув захований під сорочкою найдорожчий свій “крам”, який, правда, не продавався, а служив, як агітаційно-пропагандистський засіб. То була картина “Бій під Крутами”. Гість розказав про цю картину, про подію, якій вона присвячувалася. Пам'ятається, як під час тієї розповіді жінки не могли вгамувати сліз. Та найбільше запам'яталася сама картина – сцена жорстокого бою. Шляхетні обличчя українських студентів-захисників і потворні п'яні фізіономії збожеволілих від крові більшовицьких матросів; вибухи гранат, що роздирають людські тіла, замішана на червоній крові чорна земля впереміш з білим снігом. Страшна зброя поневолювачів- драгунки з ребристими штиками. Конаючі люди. Промовиста картина говорила без слів.

Останнього із таких подвижників-будителів довелося побачити уже зовсім у інший час та в іншому місці. Було це у Києві 1963 року. Напередодні знаменитого факельного походу, що відбувся 8 червня, організований київськими та львівськими патріотами, і

проходив від пам'ятника Т.Шевченкові до пам'ятника І.Франкові. Той похід можна назвати предтечею подій 1989-91р.р. Щодо чоловіка-будителя, то був він уже в літах, не забезпечений матеріально, бо, за його словами, усе своє багатство носив у портфелі. Знав дуже добре справжню історію Кисва, як давню і прадавню, так і тодішню і передавав ті знання людям (наприклад, туристам), принципово не беручи за це винагороди.

Хто, чи що, яка сила покликала тих будителів на таку нележку, неавторитетну ще й небезпечну стежку? Чому, наприклад, пан Юрій покинув багату Америку, де був добре влаштований, та повернувся у свою убогу, занедбану Галичину ділити гірку долю зі своїми земляками, навчати їхніх дітей, як бути людьми, як любити рідну землю? Адже за таку діяльність польські власті жорстоко карали. Відповідь знову ж та сама: поклик крові, предків, закарбований у генах, посланий з Висоти.

Були в ужитку і більш прогресивні тогочасні комунікаційні засоби, що згромаджували та виховували людей. Селяни не були залишені самі на себе. Вони були зв'язані із зовнішнім світом різними способами. Крім тих, про які уже згадувалося, хоч і обмежено, потім ширше, вводилося в побут радіо. Мої вуйки, Іван та Микола, щось там у тому плані конструювали і навіть щось слухали – ловили Львів. Та більш поширеним, доступнішим та й зручнішим було друковане слово. Певна кількість селян виписували різні часописи. Бувало спільно передплачували якесь видання, бо були ті видання досить дорогими. Їх шанували, багаторазово використовували: позичали одні одним, обмінювалися, гуртом читали. Найбільш популярною періодикою були журнал-календар "Золотий колос", сатирична газета "Комар". Для дітей передплачували знаменитий дитячий журнал "Дзвіночок", а трохи пізніше – не менш бажаними були книжечки видавництва "Світ дитини". На особливому рахунку була газета ОУН "Сурма". Назву ту хоч і вимовляли трохи притишено, та з піднесенням і надією. Газета була суворо забороненою. Розповсюджували її підпільно члени ОУН. За популяризацію газети – тюрма неминуча, тому операції з доставки газети та розповсюдження виконувалися обережно, таємно. Кур'ери навіть не знали один одного в обличчя, а залишали газети для передачі в умовлених місцях. Так розказував батько, який займався тією справою. Інструкції і завдання отримував тільки від однієї особи – Василя Спаса, котрий був керівником місцевих оунівців.

Та не все йшло так гладко, як на папері, не все було таким однотайним у процесі гуртування нашої людности. Хай і рідко, та були випадки, коли злидні змушували людей "переписуватися на польське", тобто записуватися поляками. Справжньою недугою була пасивність певної частини населення: "моя хата скраю – я нічого не знаю". Переносилися особисті образи, ворожнеча на загальні громадські справи. Давалася взнаки українська незгідливість, необдумана впертість, непослідовність і т.п. Але було явище, хоч і поширене зовсім рідко, одначе варто про нього сказати декілька слів. Хоч би тому, що його знову обтрусили від нафталіну і тягнуть на світ божий тепер, на зламі тисячоліть, у час, коли переважна більшість народів вільно розвивається і самогосподарює у власній хаті без опікунів. Йдеться про москофільство. Кілька прихильників тої течії жило у с.Берездівці.

Ідейна їхня платформа сфабрикована для простих людей була пряма, як свічка. Якщо ми русини (так ще порівняно недавно називали у нас себе люди), а вони – росіяни (тут уже натяжка: у нас росіян називали московитами або москалями), то ми один народ. Тільки нас поляки відірвали від білого царя-батюшки (тут уже все поставлено із ніг на голову: було навпаки). Додайте ще ностальгію за прадавнім видом християнства-православ'ям. А значна частина простолюддя не вміла провести межі між київським (нашим прадавнім) і московським православ'ями. Та ще на греко-католицьку церкву поляки вели шалений тиск, а це в свою чергу турбувало і зневірювало людей. Тож зібравши усе те разом, вийдуть всі три головні пропагандистські москофільські "кити": "народность", "самодержавіє", "православіє".

Після розпаду царської імперії дехто з москофілів поповнив ряди КПЗУ, а після приходу “перших совітів” найспритніші приспособленці – ряди ВКП(б). Та дехто, чи то з великої передбачливості, що СРСР – не вічний, чи навпаки – не розуміючи, що сталося, продовжував вести пропаганду за царя-батюшку. Був, наприклад, такий “будитель” Онупрій Ратич, котрий продовжував вести таку пропаганду. Скоріш за все, не догледів чоловіча різниці. Бо, дійсно, яка там різниця на простий хлопський розум? Замість царя – вождь чи генсек, замість мі сїонїзму – інтернаціоналізм.

Діти дражнили Онупрія, коли він ішов селом:

Цар-батюшка Миколай
Підкрутив си вуса:
Хотів взяти Львів, Перемишль-
Та чорт надніс пруса.
Хотів взяти Львів, Перемишль-
Усю Галичину...
Аж тут тобі дали перцю.
Ах ти, сучий сину!

Це відбувалося під час німецької окупації, тоді “добродій” Онупрій ризикував не багато, не мало, а всього – лише “головою”. І задля чого? Можна дуже сумніватися, чи мав він якусь винагороду за свою смертельно небезпечну роботу. Отак хтось ризикує життям задля своєї та інших свободи, задля загального добра, іншому ж “на заріз” хочеться бути чийось рабом, хоча б неіснуючого уже білого царя.

Іржа ворожнечі

Ти, козаче, живи сам собою,
В кожен мент будь готовий до бою.
Твій рідний край в неволі, у кайданах.
Кров тече з незагоєних ран.
(передвоєнна пісня українських патріотів)

Діяльність політичних партій у передвоєнній Європі набила оскому простому люду – то велика і далека політика. Люди потребували чогось дієвішого, практичнішого, безпосереднього, що могло б обороняти людину тут, зараз, від ворожої напасти.

Коли тебе б’ють, то ти маєш захищатися, а на простий розум це можна зробити, коли ти спритний, сильний і т.п. То ж фізична сила селянином – українцем ставилася на високе місце. Появився і вірець такого захисника-силача, що їздив західноукраїнськими містами й містечками. Він демонстрував величезну фізичну силу, популяризував культ сили, здоров’я, одночасно вів українську пропаганду. Силач демонстрував свої можливості безпосередньо між глядачами: розривав ланцюги, що приносили люди зі собою, ламав кінські підкови, немов вони були із буряка, а не зі сталі. Викликав охочих на герць, як колись борці-агітатори із Січі. Очевидці та учасники тих герців (С.Труш, І.Люзан) були відомими серед селян сильними чоловіками. Перший, як борець, бувало виступав на змаганнях і в області. Та не спромоглися нічого вдіяти проти того, як вони казали, справжнього силача.

Пізніше того силача не стало. Люди говорили, що його вбили підступно поляки, порушивши технічні умови при змаганні. Це викликало обурення і ненависть до лукавого ворога. І, взагалі, із наближенням Другої світової війни міжнаціональна ненависть зростала катастрофічно. Польські шовіністи, будучи представниками панівної нації, втрачали усякий такт по відношенню до інших народів, переважно до українців та євреїв. Особливо нахабніла польська молодь, зорганізована у напіввійськову організацію “Щельце”.

Євреї, будучи грошовитими, захищалися офіційним шляхом – через суди, підкупи. В українців переважно такої можливості не було, то вони діяли за принципом “око – за око, зуб – за зуб”, але робили це часто з якимись хитрощами, витівками, одним словом, по-українськи.

Якось “щельцам” (а було їх декілька чоловік) заманулося скривдити місцевого каменяра-силача Олексу Зошія, або “великого Олексу”. Олекса не належав до тих, над ким можна познуватися безкарно, але чомусь не відплатив напасникам під час сутички. Та трапилося, що троє із тих кривдників приїхали у каменеломню по будівельне каміння. Вибрали потрібну брилу і втрюх заходилися висаджувати її на сани, та сил не вистачало. Олекса, що був тоді на роботі, порозпихав невдах у різні боки, взяв ту каменюку в руки і з таким серцем поставив на сани, що ті тільки трісь-трісь!

Це, так би мовити, персональний спосіб відплати, стихійний. А були організовані, може й кимось керовані, заходи самозахисту, але ще у сольному виконанні.

Велична наша церква знаходиться у Берездівцях за річкою Барвінкою на горбі. Щоб туди пройти, треба переходити через т.зв. Великий міст, що у центрі села (тоді-містечка). Те вузьке місце польські “щельце” вибрали собі для полювання на українських активістів: ображали, били, рвали на них вишиванки. Аж напрошується: зберіться скривджені разом та й провчіть знахабнілих! Так ні. Очевидно, боялися властей, судів. Поступили інакше.

В одному із далеких сіл – Ілові, де місцеві поляки людей не, знали знайшовся охочий “на герць погуляти”. В якусь неділю, одягнувшись у вишиванку, трохи пригнувшись, бо був могутній, як дуб, він пішов на той Великий міст, мовби ідучи до церкви. “Щельце” таку “легку” здобич і не думали пропускати, почали задиратися. Та тут наш зухвалець розправив могутні плечі і, одного за одним, поскидав поляків у воду. Летіти було куди – кілька метрів.

Доходило, бувало, і до гіршого, до трагічного. Ті шовіністичні розваги доводили людей до відчаю. Так, один берездівський хлопець, котрого безпідставно скривдили, таємно завербувався в еміграцію і в ніч перед від’їздом зарізав свого кривдника.

Були прояви самозахисту й іншого характеру. Українці, відомо, були позбавлені належної уваги й захисту з боку польської держави в різних аспектах людської діяльності. То треба було якось викручуватися, а недоля об’єднувала людські зусилля. От як воно було у такій галузі, як торгівля – галузі, відомій необмеженим шахрайством.

Торгівля у ті часи в наших краях в значній мірі була у руках євреїв. Проводили вони торговельні операції спільними силами – кагалом і з прицілом на якнайбільший зиск. Процес вели на ідиші, будучи певними, що “гой” (так вони називали селян) не зрозуміє нічогосінько. Та серед українців були люди, котрі добре володіли німецькою мовою і ідиш, як діалект німецької, вони теж розуміли. Тож, коли український селянин мав намір купити чи продати дорогий товар – поле, худобу і т.п., – то наймав собі на поміч знавця німецької мови. Він з’являвся на процес торгівлі “випадково”, ніби стороння людина. Підслухавши вердикт купецької ради другої сторони, непомітно повідомляв господарю зміст почутого і зникав. А вже господар, знаючи ситуацію, зокрема ухвалену протилежною стороною ціну, тримався до останнього – і не програвав.

Відходило у небуття передвоєнне десятиліття. Ще деякі народи Європи насолоджувалися, хоч і нетривким, миром. Деякі, та тільки не українці. Всім нашим ворогам та воріженькам здавалося замало завданих українцям кривд – голодоморів, тюрм, розстрілів, грабунків, принижень. Під кінець того злощасного десятиліття, у 1938р., у Роттердамі московським агентом був убитий Є. Коновалець – людина, котра в час очікуваної війни могла очолити націю, що так було б важливо. А в 1939р. на Закарпатті малярські фашисти з допомогою польських шовіністів (яка солідарність загарбників!) потопили в крові змагання народу за незалежність.

Ця подія підживила вогонь ненависті між українцями та поляками, яку пізніше так спритно використовують східні та західні “визволителі”. Ворожнеча проявлялася в різних

сферах життя. Наприклад, у спорті. Футбольні матчі, що проходили між місцевими українськими та польськими командами і в свій час були справжнім спортивним святом, тепер перетворилися на “яблуко розбрату”. Адаже ті матчі були організовані за національною ознакою, навіть гравці виступали у національних кольорах. Спортивна боротьба тільки підсилювала національну ненависть: образи, бійки замість гри. Останній із таких матчів закінчився у кукурудзі. Під час змагання надлетів німецький літак, очевидно, розвідувальний, бо війни ще не було, та передвоєнне напруження зробило свою справу: усі перелякалися і заховалися у навколишні городи.

Чергової бійки вдалося уникнути, та насувалося щось незрівняно гірше і прокотилося страшним – “війна!” Почалося, може одне з найтяжчих, зокрема, для західних областей, у нашій історії десятиріччя. Ой пролилося ж крові нашого народу і за поляків, і за совітів, і за німців та інших “добрих” сусідів! Всі біди, неначе зі скриньки Пандори, ринули на нашу землю. Нелюдські знущання, обдирання, грабунки побутовими і державними грабіжниками, робота на чужинців, тюрми, табори, розстріли, переселення, виселення – всього не перелічити, що приніс Молох. Треба було титанічного зусилля, аби стати на прю із переважаючими світовими розбійниками. І наш народ знайшов у собі таку силу.

Уже не пан – “товарищ”

Уже нема Польщі, нема та й не буде .
Вже ї` розділили хороші люди.
Одну половину взяли славні німці,
Другу половину – червоноармійці.
(Пісня членів КПЗУ с.Гранки-Кути,
якою вони вітали прихід совітів)

Польщу – малого хижака – розірвали більші. У західні області України прийшов т.зв. “золотий вересень” 1939р.

На жаль, і не на честь нам пан на наших землях мінявся часто, особливо у двадцятому сторіччі. Тому заміна поляків на совітів не повинна була мати принципового значення. Поневолювач є поневолювач – не рідна тітка. Мета у нього одна, незалежно від того, чи він зі сходу, а чи з заходу прийшов; і не важливо, як він себе називає : “пан”, чи “товарищ”, “брат”, чи “старший брат”, поневолений мусить перейти у нижчу категорію – “меншого брата”, поступитися місцем, або бути знищеним.

Однаке, було відчутно, що зміна панів має і якісний характер. Ну, хоч би тому, що новий хазяїн називає себе, визволителем, а це дає йому додаткові “права” на “визволених”. “Нас визволили – і на те нема ради!”- крилато висловився знаменитий композитор Станіслав Людкевич, якого совіти якимось дивом затягнули у політику. Значить, треба було пристосовуватись до нової “мітли”.

Спочатку люди дійсно сподівалися хоч на якесь полегшення і старалися гідно зустріти нову владу. Була навіть категорія людей, котрі з великою радістю вітали совітів. Наприклад батраки, що жили у бараках біля спиртзаводу с.Берездівці вже давно, ще з 1928р., вели справедливу боротьбу за соціальні права, вийшли зустрічати дорогих гостей-совітів, одягнувшись по-святковому. Та “гості”(мабуть сп’яна) їх “не понялі”, обізвали “клятимі капіталістами” і відкрили по них стрілянину. Люди говорили, що одного навіть убили... Револуція іде!

Далі пішло більш планомірно – “законно”, так би мовити. Почалися арешти тих, хто сидів у польських тюрмах. Звичайно, не злодіїв, а політичних. Не забули й тих, хто їх туди посадив, тобто поляків. З’явилися нові категорії “злочинців” – “вороги народу”, “куркулі” і т.п.

То ж заміна “пана” на “товарища” принесла багато непередбаченого, дивного. То була не звичайна заміна – люди опинилися немов у іншому світі. Виховане на європейській (з великим впливом християнства), цивілізації, із священними приватновласницькими навичками, більш-менш політично структуроване польське суспільство, особливо офіційний державний апарат, намагався, хоч про людське око, сяк-так дотримуватися законів, хоч і поганеньких.

При совітах багато чого було не так, усе було якесь хитке, ненадійне. Зроста корупція. Воля окремого чиновника, його симпатії-антипатії, навіть настрої – все давило на закон, вірніше на дотримання законів. Навіть з вигляду совіти були повним протиріччям прямолінійним, пихатим, чепурним полякам. Ну а вже за складом душі, умінням нею кривити, а, особливо, за набором засобів панування, то й говорити нічого. Майстерності управляти поневоленими совіти навчилися у бувалих попередників-імперців, а ті, в свою чергу, поназбирували її і у Європи, і у Азії, зокрема у Золотої Орди. Поневолювач наступав різними напрямками, щоби, як казали люди, перетягнути нас на своє копито.

Найперше треба було позбутися найактивніших особистостей. Для них – батіг-тюрма, або приманка у вигляді підкупу чи престижної посади. Для інших – горілка, всездозволеність (в потрібних для властей рамках) і т.д. А для всіх разом – “перевоспітаніє” – отруєння душі.

Привезені сатанинські моралі типу “Ти – начальник, я – дурак; я – начальник, ти – дурак”, “Тайга – закон, медведь – прокурор”, “До бога високо, до Маскви далеко”, “Нам всьо равно, што сметана, што ...”, “Закон, как дишло...”, “Масква слезам не веріт” сипалися, як пісок в очі від престолів високопоставлених начальників, аж до всякого типу “уповноважених агентів” – таких, знаєте, вчорашніх волоцюг, що приїхали пожирувати у наші краї. Той культ знецінення моральних вартостей, непостійність, нівелювання особистості, відкидання совісті, милосердя, поваги, порядку пронизував наскрізь українське суспільство. Найперше – треба було зруйнувати міцну, тривку українську сім’ю. Під різними поданнями (мовляв, реакційна, застаріла то інституція), сім’я оголошувалася шкідливим пережитком, а добрі стосунки подружжя – кайданами. Природна невідповідність в поглядах на життя між батьками та дітьми, та вічна житейська проблема, роздувалася до ворожнечі. Наприклад, вчинок Наталки Полтавки з відповідного твору І.Котляревського (тобто захист своїх почуттів), трактувався, як революційні поривання.

Суперварварською тенденцією було руйнування могил. Знаємо, що культ предків на нашій землі панує з давніх-давен. Про це свідчить археологія, записано це також у Геродота ще дві з половиною тисячі років тому. Мав би той культ панувати у всьому слов’янському світі. А ці вишукували і руйнували могили не тільки своїх колишніх противників, а все, що траплялося українське.

Доречно тут буде похвалитися, що на берездівському цвинтарі могила січових стрільців збереглася – ніхто не виказав. Тепер її відновили люди. Один з ініціаторів тієї справи – Михайло Мартинів.

Релігія, віра в Бога дуже заважала тримати народ у таких аморальних умовах. Адже людина вважається найдосконалішим творінням Вседержителя, створена за його образом і подобою, наділена розумом і власною волею. І та “власна воля і розум” суперечили поневолювачу. То ж діяльність церкви було обмежено і направлено у потрібне русло “казьонного” православ’я.

Чи не найбільшої руйнації зазнало культурне життя. Високомистецька, чистоморальна, гуманна українська культура, яку бвдомі обставини змусили концентруватися на західно-українських землях і завдяки спільним зусиллям усього українства досягла значних успіхів, потрапила під жорстокий прес обмежень, цензур і, навіть, повної заборони під надуманими ярликами: “буржуазний націоналізм”, “враг народа” і т.п. Те, що неможливо було заборонити, скорочувалося, купювалося,

принижувалося, начебто другосортне, неоригінальне. Спочатку люди дивувалися, наприклад, почувши у відомій пісні замість слів “січовії стрільці” – “червонії стрільці”. Та з часом і дивуватися перестали.

Суперважливим було позбавити місцевий люд своєї економічної незалежності. Приватна підприємницька діяльність була брутально подавлена.

Добралися до українського селянина. Номінально селяни ще володіли землею, але її тяжковирощеними плодами – дуже мало. Тяжіло над ними, як прокляття оте “колхозно-общінне”: “што твайо – то майо, но што майо – то не твайо” і “всьо ва круг калхознае – всьо ва круг майо”. Та ще оте мізерне майно (догляд за яким забирав усі сили селянина, проте колись робило його в якійсь мірі суб’єктом суспільства – садиба, рідна хата – вчорашня твердиня), перетворилося на об’єкт небезпеки. Чим ті статки були показніші, то більше шансів, що тебе перший-ліпший зайда-чиновник оголосить “несоціалістическім елементом”. То було еквівалентно вироку: Сибір! Ну а садиба вже, певна річ, перепаде тому, хто тебе оббрехав.

З’являлися вже і колгоспи. Прикладом такої діяльності совітів служив колгосп, організований у сусідньому селі Долішине на базі колишнього державного господарства (фільварку). Було там усе: і голова, і бригадир, і навіть польовий сторож. Лише робити не було кому. Точно, як у пісні, привезеній тоді зі сходу: ”У колгоспі добре жить: десять робить – сто лежить.”

В скупих, сухих нотатках не описати той важкий, складний стан, у якому опинилися українці західних областей в 1939-41р.р. На довершення усього додався ще шалений передвоєнний психоз, що, як лихий віщун-ворон, накрюкував близьке уже лихо, шукав жертви-поживи. Охопив той психоз усі народи. Та українцям особливо обривав внутрішньосоюзний, “совітський”, місіонерський, інтернаціоналістичний, той, що безперервно кликав із кимсь боротися, щось руйнувати, воювати: ”Вперед, народе, йди, бери гармати, революційно стріляй завзято. Хай революція здолає всіх!” і т.д.

І, на жаль, той руйнівний шал (“Ламать – не строїть”), що несли совіти, імпував певній категорії людей. Адже процес руйнування, чи безвільного руху за течією, вимагає менше зусиль. Та й на пожарищі можна, бува, руки погріти.

Можна не сумніватися, що чужинці самі не вірили у той аморальний “блатняцький” спосіб життя, який проповідували. Але ж такі переконання поневолені мали сіяти між ними безнадійність, апатію. Змішати у їх розумінні різнополярні цінності, відлучити від творчої думки та навичок, вбити в людях ініціативу, перетворити на безвільних виконавців. Такою дезорієнтованою мішаниною легше керувати. Східні деспоти застосовують такі засоби із часів Чінгісхана, а, може, й раніших.

Незнана орда! Навіть те, як її називати було проблемою. Попередніх завойовників називали за титульною нацією: австріяки, поляки. А тут? Деколи називали “москалями”, але ця назва не зовсім прийнялася, бо не повністю відповідала сенсу явища. Могли називати “більшовики”, але й ця назва теж не сприйнялася, може тому, що її насаджували самі чужинці. Найбільш вживаними назвами серед простого люду були “совіти” або “совіти”. Слово “світ” – архаїзм, його значення не зовсім відповідає слову “рада”. Воно несе ще додатковий побічний сенс – намовляти на щось (може і недобре). Отже – “совіти”.

Аби хоч трохи полегшити життя, людям треба було якось вивчити, осмислити нові порядки. Були тенденції зближуватися на побутовому чи неофіційному рівні. Адже, природньо, що між совітами були не тільки руйнівники-ординці – були і прекрасні, творчі, гуманні люди. Вони пробували налагодити загальнонародну освіту, нести інформацію про Велику Україну, про життя у східних областях, пропагували елементи загальноукраїнської та світової культури. І найчастіше, як це й личить українцям, обмінювалися своїми дорогоцінними духовними скарбами, зокрема піснями. На жаль, таких добрих совітів було мало : небезпечно!

Взагалі у вивченні прийшельців, у їх оцінці, у зближенні з позитивною їх частиною пісня зіграла визначну роль. Були створені прості актуальні пісні, вірніше співанки на зразок “Яблучка”, різні коломийки, у яких віддзеркалювалося тодішнє життя. Та були й серйозні, оригінальні твори, наприклад, дуже цікавою своєрідною була саркастична пісня “Товаришка блоха”, що ємно і влучно оцінювала совітів.

Дуже важливо було проникнути у політичну сферу діяльності нової влади, зрозуміти її душу – пропагандистсько-агітаційну “кухню”. Точку дотику треба було шукати в усіх ланках тодішнього життя: виробничого, навчального, мистецького. І найбільше – в політичних інституціях: партії та комсомолі. Доступнішим був якраз комсомол. Комсомольці, маючи порівняно ширші можливості для ознайомлення з новою владою, вивчали її і свої спостереження передавали так, чи інакше усім людям. Вони могли і зовсім свідомо стати в пригоді своїм. Так, коли в с. Гранки-Кути совіти зробили облаву на націоналістів, то відомий місцевий активіст ОУН Василь Спас переховувався у тутешнього комсомольця Василя Трухима.

Поглянувши тепер назад, треба себе запитати: а чи усе геть дочиста у тому завоюванні дало негативні наслідки?

Кажуть “не було б щастя, так нещастя помогло”. При усіх мінусах того “визволення” позитивним було те, що переважна більшість українського народу, в Україні сущого, опинилася в одній державі. Звичайно, за винятком знищених та ув’язнених. На жаль.

Навіть в умовах тодішньої жорстокорежимної дійсності розумні, винахідливі, хитрі українці знаходили способи, щоб хоч щось зробити для своєї справи. Спиралися, наскільки це було можливо, на декларовану рівноправність народів-“братів”. Правда, українці мали статус “меншого брата”. Але він, статус, не означав- “найменший”. Неофіційно, але часто відкрито українців називали другими серед рівних (як бачите, серед отих “рівних” були і старші, і перші, і другі, і всякі). І хоча в цьому титулі було більше лицемірства, аніж правди, однак і це використовувалося по можливості нашими людьми.

Тобто, всі винаходи пропагандистської машини, всі політичні витівки мають, як палиця, два кінці. Один кінець імперськими офіційними чинниками використовувався для омани, приборкання народу, другий же – тим народом, його кращими людьми – для прикриття, як політичний імунітет.

Закінчу оповідь про епоху перебування перших совітів у Галичині повоєнним жартом:

- Куме, кажуть, перші совіти були ліпші, ніж другі – ті, що тепер прийшли?
- А то чому? – який дідько, такий чорт.
- Е, ні! Ті були ліпші, бо довго не були.

Тепер – «Herr»

Ех, яблучко, над руїною.

Гендлювали Гітлер, Сталін Україною.

(співанка часів пакту Ріббентропа-Молотова)

Війна розгорялася і у 1941 р. ввійшла у свою найжорстокішу фазу. Червона Армія відступала протягом трьох діб. Повністю деморалізована, кидаючи оснащення, ламаючи гвинтівки. Добродушні наші люди зі співчуттям ставилися до тих обезнадієних солдатів: годували, давали чисту білизну. Та й як не підтримувати їх, наприклад, моїй бабусі, у якої десь теж так поневірялося два сини, що служили у цій армії? Німці мали зовсім інший вигляд. Вони вихором пронеслися за декілька годин і поки-що зeszли. Місцевість нашу зайняли словаки, котрі відносилися до нас дуже добре. Здавалося, що ось-ось настане

полегшення. А тут ще Акт від 30-го червня про відновлення УНР викликав нечувану ейфорію: люди навіть по селах для підтримання акції збиралися на маніфестації. Десь з'явилися хлопці в одностроях (піхотинці виступали у стрілецьких, кіннотники – у козацьких). Спортзмагання, пісні, декламації, промови. Над селом пролітали літаки з величезними зображеннями тризубів на синьо-жовтих бортах. Нам, дошкільнятам, теж пошили однострої, мазепинки*. Хтось роздав, чи придбали батьки, значки тризуба, синьо-жовті прапорці. Радості не було меж...

Та тривала вона не довго. Пішли чутки, що окупанти негативно віднеслися до Акту, арештовують та, навіть, розстрілюють наших провідників.

Люди затривожилися. А тут ще словаків кудись перевели. На їх місце не прислали інших гарнізонів, та, час від часу, німці давали про себе знати наїздами, котрі нагадували каральні експедиції. Але найнестерпнішими проявами колонізаторщини були вивезення молоді на роботи до Німеччини, та захоплених територій. Про це співалося у драматичній пісні: “українські хлопці до прус від’їжджають”.

Іншим із багатьох колоніальних утисків були призначені німцями нечувано високі побори сільськогосподарської продукції. Забирали золоту пшеницю, молоду худобу, за що видавали пляшку якоїсь там підозрілої горілки, чи віскозне ганчір’я. Ще й треба було бути задоволеному, що працюєш на рейх. Для селянина то було те саме, що й на комунізм.

Хоч свого лиха було, як кажуть, повні міхи, але й до чужого добросердешні українці не залишалися байдужими. Йдеться про повальне винищення євреїв, до долі яких люди відносилися зі співчуттям. Їм прагнули, по можливості, допомагати, не дивлячись на те, що ще недавно, до війни, стосунки між українцями та євреями були не найкращими. При церквах діяли братства. Священики закликали людей допомогти знедоленим, не називаючи, звичайно, імені.

Працювали і у наших лісах на землекопських роботах ті приречені. Наші люди якось намагалися пом’якшити їх страждання. Допомагали, як могли. Наприклад, моя мати та хрещена, збираючи неподалік малину, кидали у яр, де працювали ті євреї, печену картоплю, яку маскували на дні відра під ягодами. Це було смертельно небезпечно, і тому треба було пильно дивитися, аби конвоїр не помітив. Бачили б ви, як ті зморені голодом прикривали ту картоплину, щоб при нагоді підняти і спожити! То для них був скарб, дорожчий за все золото світу. А ще зовсім недавно чимало з тих приречених володіли значним запасом того металу, а тепер... От вам і еталон цінностей.

Допомога євреям каралася розстрілом на місці, тому люди сильно ризикували, спілкуючись з ними. Так, у містечку Розділ жінка, що винесла склянку води єврею, котрого вели у колоні, поплатилась життям. Як таку подію прокоментувати? Адже жінка знала, на що йде. Попереджували безнастанно.

Пограбований надмірним контингентом народ був приречений на голод – голод 1941/42 р.р. у Галичині, про який чомусь дуже мало згадується. Він особливо лютував весною 1942р., забираючи людські жертви. Опухлі люди випрошували хоч що-небудь їстівне, але усі були в тяжких умовах. Це призвело до масових поїздок за хлібом на Волинь. Серед населення зародилися чутки, що на Волині є хліб, бо тамтешні люди збройно захистили своє добро, тобто, трактували так, як воно, в якійсь мір, було насправді і як це оспівано у відомій пісні “Гей там далеко на Волині, де народилася УПА”. Багато хто з тих поїздок за хлібом не повернувся. Говорили, що їх постріляли німці на поїздах; інші казали, що ті люди залишилися у повстанських загонах, котрі там створювалися – уже наше військо розбудилося.

Та й у наших краях влітку 1942р. почалася підготовка до повстання. Зростали ряди ОУН, множилися юнацькі організації. Інтенсифікувалася виховна робота. Створювалася матеріальна база необхідних запасів для майбутнього повстання. Посилено проводилася заготовка народних засобів лікування. До тієї справи були залучені жінки, юнки та навіть

В честь гетьмана Мазепи називалися військові головні убори

діти 8-10 років. Збирали різні лікарські рослини, готували їх до ужитку. Люди самотужки навчилися виробляти луг, варити мило, котре теж заготовляли. Збирали та готували, використовуючи власні засоби обробки, перев'язувальний матеріал із лляної або конопляної білизни. Цю роботу виконували дівчата – майбутні санітарки. Заготовляли військове вбрання, харчі і, очевидно, зброю. Загальним керівником тієї діяльності на Гранках, зокрема у нашому кутку, був молодий, сміливий, дужий, красивий хлопець Іван Верес (партизанське псевдо “Клен”, пізніше – “Шаблюк”). Іван знав німецьку, добре орієнтувався серед німців з користю для нашої справи. Зауважимо, що в с.Гранки-Кути найбільше патріотів мали прізвище “Верес”, хоч родинні стосунки між ними давно вже забулися. Що? – може, поклик крові?

Ми, діти, дуже гордилися тим, що допомагали старшим у тій святій справі, а Івана мало не обожнювали. То був зразок мужності, дійовитості і, навіть, героїзму. То був не тільки плід нашої дитячої уяви. Його, Івана, не раз бачили у дії, коли треба було мати неабияку відвагу, розум, кмітливість, спритність, силу, організаторський хист. Так було, наприклад, коли на Гранки чомусь напали калмики, що відступали з німцями, чи, вірніше, утікали вслід за німцями. Іван з друзями їх утихомирив. Або якось ухитрився Іван забратися на німецьку машину(військову вантажівку) і викрасти німецькі шинелі, котрі так були потрібні для повстанців.

Основна база тої підготовчої діяльності була у родичів Івана – Мисівих, що мешкали на Гранках під лісом, через річку, навпроти нашого хутора. Тут було порівняно безпечно, бо німці навідувалися рідко: уже боялися можливих повстанців. У Мисівих були свої сини-школярі – двоюрідні братики Івана. Там могли збиратися навколишнє юнацтво та дівчата.

А у лісах у той час уже будували криївки, створювали підпільні військові табори – базу сотні “Граба” (“Граб” – псевдо І.Вовчука). То була складова куреня “Леви”, одного з перших формувань УПА на Львівщині.

Розпочали тан

Ліс нам – батько,
Темна нічка –мати.
Кріс, граната – то наша сім'я.
Кидай, козаче, молоду дівчину –
Йди до УПА, бо там воля твоя.
(пісня УПА)

Уже весною 1943р. і у наших лісах з'явилися повстанці. Проводився військовий вишкіл молодих хлопців. Багатьох серед них ми знали, а згадуваний уже Іван Вовчук керував підготовкою. Знову радість, як і після 30 червня 41р. Правда, менш ейфорійна, трохи тривожна, зате реальна. Маємо, нарешті, своє військо, то зможемо захиститися від усяких зайд, зберегти свою честь.

Для нового явища треба було придумати відповідну назву. “УПА” вживалося поки що тільки у піснях та політичних документах. Сенс його не зовсім відповідав тим воякам-початківцям. Могли ще називати дуже загальним – “партизани”, або “повстанці”, чи “повстанське військо”. Повсякденно вживали найчастіше дещо законспіровані, неконкретні, та зрозумілі і дорогі кожному найменування – “наші хлопці”, або просто – “наші”. А ще могли казати – “хлопці з лісу”, то було з відтінком – “зухвалець”, “відчайдух”.

Німці спочатку немов би не реагували на ту подію, принаймні серед простолюддя створювалося таке враження. Правда, було посилено роботу гмінн(сілярд), встановлено по селах чергування, збільшено телефонний зв'язок.

Наявність у лісах свого війська вселяла в людей впевненість, відвагу. Почалося дезертирство з арбайтзану (заклади, що нагадували совіцькі трудові училища). Про набори остарбайтерів вже не було й мови. Почався зворотний процес – з Німеччини утікали.

Першою акцією повстанців у нашій околиці був напад на лісничівку. Допомогали їм місцеві чоловіки, зокрема, були мій батько та дядько – Гарапцьо Петро. Що там узяли, крім телефона, то можна тільки здогадуватися. Такі і подібні операції відбувалися повсюдно в нашій місцевості.

Така ситуація не могла задовольнити окупантів, але йти на загострення німці не поспішали. Очевидно, не вистачало військової сили. Натомість велася інтенсивна пропаганда. Форми були різні: оголошення, лозунги, агітаційні малюнки і т.п. У недоступних місцях, наприклад, у лісах, у селах, що там були розташовані, і де базувалися повстанці, з літаків скидали т.зв. “летючки” – агітаційні листівки.

Радіо на той час охоплювало незначну частину населення.

Пізнього літа 1943р. нам, дітям, котрі усюди бувають і усе знають, прийшлося спостерігати, як в урочищі Шийна приземлився німецький літак, і прибульці вели переговори із представниками повстанців. Тобто, стосунки між ними, очевидно, ускладнювалися і, якщо вірити людським розмовам, то в цьому аспекті уже якусь негативну роль відігравали совітські партизани.

Навесні 1944р. німці продемонстрували свої додаткові козирі у боротьбі з українськими повстанцями. Йдеться про давно випробуваний метод, зафіксований ще з часів Римської імперії і не забутий дотепер: “Розділай і владарюй!”, а по-нашому: “Де два б’ються, там третій користає”. У даному випадку був використаний давно розпалений, не без допомоги ззовні, антагонізм між українцями та поляками. Щоб роз’ятрити ту ворожнечу, була спланована і проведена підступна провокація. Готували її німці разом з обдуреними поляками у с. Берездівці – опорному пункті останніх. Операція зводилася до того, що німецькі та польські бойовики (“спільники”) по-зłodійськи налетіли на с. Юшківці, спіймали перших, що потрапили під руку чотирьох юнаків і швидко, побоюючись нападу повстанців, втекли приблизно за 15 км до с. Берездівці. Спійманих таємно тримали у підвалах польського косяолу – твердині польських шовіністів, – піддаючи важким тортурам. Після декількаденних знущань, так само конспіровано, по-бандитськи вивезли жертви на околицю с. Гранки і на узліссі розстріляли. Цей випадок, як і багато подібних, найперше був відображений, оцінений, оспіваний у простенькій пісні-реквіємі. Звичайно, що це призвело до спалаху нових конфліктів між українцями та поляками – пошук, висліджування, виловлювання винних(поляків) та їх знищення. А такі явища завжди носять ланцюговий характер. Два поневолені народи направляли добру частину своїх зусиль на знищення один одного, а не на звільнення.

Дуже резонансним випадком у стосунках з німцями було захоплення якогось високого німецького чина. Ходили різні чутки відносно причини і наслідків цієї події. Але явна сторона того факту мала драматичний фінал: німці кинули на ліси величезні військові сили, аби ліквідувати повстанців. Тільки через село Гранки протягом декількох годин безперервно в ліси рухалося військо, озброєне різною технікою, в т.ч. танками. А таких напрямків удару мусило бути чимало, адже, за розповідями людей, облавою були охоплені великі лісові простори – квадрат із стороною приблизно 40 км. Тактика була повальною, тотальною, жорстокою та малоефективною. Німецькі війська прочісували ліси; неохоплені та недоступні ділянки – яри, гущавини – розстрілювали із стрілецької зброї або закидали гранатами.

Про малоефективність акції можна судити хоча б з того, що чоловіки с.Гранки перед облавою (хтось дав невірну інформацію, що на село йдуть німці) втекли до лісу,

якраз туди, куди направлялося німецьке військо. Їм усім, за винятком одного пораненого, вдалося уникнути біди і повернутися додому.

Куди відступили повстанці, як вийшли з оточення, чомусь ніхто не говорив. Невідомі були і втрати обох сторін. Зате очевидними були згарища і руїни, що залишила по собі та німецька навала. Усі села, розташовані серед лісів, були знищені, до тла спалені, а що не горіло – зруйновано танками. Люди називали таких сіл з десятків. Найближчими до нас були: Ілів, Стільсько, Дуброва, Воля, Тростянець. Чоловіків у тих селах стріляли без попередження. Жінкам та дітям було дозволено вийти із палаючих сіл, не давши часу на збір, а про транспорт – селянські вози – не могло бути й мови. Люди подалися до найближчих сіл, як, наприклад, на Гранки, прихопивши зі собою тільки те, що можна було нести в руках, і найцінніше багатство селянина – корову, звичайно, якщо не забрали її німці.

Ця акція, як розказували люди, була Пірровою перемогою для німців. На фронтах вони понесли втрати, тому що зняли значну частину війська для проведення операції. І справді, вже зразу після цих подій явно відчулося смертельне дихання фронту, що наближався: часто на схід, а переважно на захід рухалися німецькі війська, на полях були окопані гармати. Майже кожен день за доброї погоди на захід летіло багато радянських та американських літаків. Ще за дня вони поверталися. Увечері, як темніло, в один і той же час відбувалося бомбардування Львова. Ми виходили на горби і спостерігали той театр абсурду – ту смертельну і смертоносну битву двох богів війни – повітряного і земного. Відбувалося те лиходійство за одним і тим же сценарієм. Коли ще літаки були на віддалі, яка не дозволяла скидати бомби, чи вести обстріл, темряву ночі прорізали струмені світла німецьких прожекторів, що вишукували здобич для зеніток. Одночасно у небі то тут, то там спалахували вогники: то якраз вибухали зенітні кулі. Та коли літаки опинялися на відстані, з якої вже могли вражати наземні цілі, зенітки вмовкали, прожектори гасли. Господарем положення ставав виключно повітряний бог війни: запалювали ракети, що довго висіли у повітрі на парашутах та освітлювали наземні об'єкти і заходилися ті об'єкти бомбити. Знищували те, чого ні та, ні друга сторона ніколи не будували і ніяких компенсацій за них не дадуть.

Вдень авіація переслідувала колони німецьких військ, що відступали, як правило, другорядними дорогами. Ті групи літаків були невеликі, по 20-30 одиниць. Та німці ще активно, організовано та досить успішно оборонялися. За Дністром на Жидачівській горі була розташована німецька зенітка, може, і не одна. То була дуже небезпечна для радянських літаків зброя: вона попадала у ціль не тільки в зеніті, але й на значній віддалі у стороні. Залучали німці для оборони колон і мессершміди, по декілька одиниць. Повітряні бої відбувалися над нашими околицями часто. Ми вже звикли спостерігати за тим шаленством. Якось у свято, зразу після обіду, над нашими головами (ми пасли під лісом корів) зав'язався жорстокий трагічний бій між літаками воюючих сторін. 27 радянських літаків переслідували німецьку колону. Більшість з них – важкі неповороткі бомбардувальники. Німецькі винищувачі, три чи чотири, з'явилися зовсім несподівано. Перевага радянських літаків була лиш кількісною, насправді важкі літаки заважали своїм же легким літакам-охоронцям у бою та й були практично мішенями, і чимало з них було збито. Тільки у радіусі 3 км їх упало аж три. З деяких вистригнули льотчики на парашутах. Німці знизу відкрили по них шалений вогонь з кулеметів, кинулися переймати на можливих місцях приземлення. Наблизилися зовсім недалеко до того місця, де знаходилися ми. А треба зауважити, що, після грандіозної німецької облави, повними господарями наших лісів були українські партизани. Та й на цей раз неподалік теж знаходилося декілька повстанців, які спостерігали за всім. Склалася така-от тріада: німці – радянські льотчики – повстанці. Чим би мало усе те закінчитися, коли б якраз біля нас приземлився парашутист? Та на щастя вітер відніс його в інший бік, і нам не довелося бачити можливу криваву драму.

Як би повели себе повстанці? На чий бік стали б? Дальші події свідчать, що парашутисту вони б не причинили зла: лежачого не б'ють. Справа у тому, що одному з льотчиків вдалося уникнути полону. Переховував його у себе селянин з с.Берездівці Іван Попович. Люди, в тому числі повстанці, про це добре знали, але не заподіяли ні льотчику, ні селянинові ніякої кривди. Був той льотчик із Києва і підтримував зв'язок із своїм рятівником у післявоєнні роки.

Не пощастило іншому льотчику. Він упав разом з літаком на хуторі Тунятини, що біля с. Горішне. Відкопали його останки аж у середині 50-х р.р. Моя мати, яка була свідком події, говорила, що вцілілі чудом документи свідчили, що був він теж з України і мав прізвище, здається, Хоменко.

Десь у другій половині літа 1944р. до нас прийшли другі совіти. Першим ішло військо – стомлене, брудне та з твердою надією, що ось-ось доб'ємо фронт і закінчиться оте митарство. Добродушні селяни і на цей раз віднеслися до них прихильно, бо що ж – вояки є вояки, такі ж люди, такі ж виконавці, як і ми – мислили прості люди вголос. Та ще серед них могли бути родичі, односельці, котрі воювали десь там, у Росії ще з 1941р., то ж приглядалися, сподівалися, розпитували...

Військо спочатку сприймали, як щось монолітне, та вже незабаром зрозуміли, що це якась складна армія та й усвідомили хто є хто у ній – хто воює, а хто підганяє.

Як у кожному війську, виділялися офіцери, як воно і повинно бути. Квартирували у мого діда чотири офіцери середнього рангу. Вони один поперед одним твердили, що “Советская армія – непобедімая, а Россия – несокрушима”. Та чи так вони насправді думали? Коли від'їжджали, то один з них залишив мені на пам'ять якусь (початку не було-думається, не випадково) книжку. Щось там було про Кубань, про начдива Щорса, Боженка, і вся вона мала колорит український, хоч і радянський. Згодом, у 1945р., коли у нас робили обшуки, та книжечка облавникам дуже і дуже не сподобалася. Оскаливши на мене зуби, її відібрали. Мене, чотирикласника, не займали. Був би старшим, невідомо, чим би все закінчилося. У 1949р. мого однокласника (уже дев'ятикласника) та друга Новака Йосифа засудили до 10 років неволі тільки за те, що у клуні за стріхою знайшли старий, виданий ще до війни сільськогосподарський календар “Золотий колос”. До того ж, люди вважали, що той календар підсунули самі облавники або сусід.

Та повернемося до армії. Найбільша її частина (переважно солдати, старшини та й деякі молодші офіцери), була справжніми вояками, трудягами – тими, на чіх плечах і здобувалася перемога. Стомлених, спрацьованих, недоглянутих, їх люди радо приймали у своїх гостинних, хоч і небагатих оселях. Пригощали чим Бог послав, вели бесіду. Та й розмовляли вони часто майже так, як ми, усе можна було зрозуміти. І коли їх перекидали у іншу прифронтову точку чи на фронт, один з них, оглядаючися боязко, поділився з господарями своєю таємницею. “Нас карають за те, що ми були під окупацією. Отак, призвавши непідготовлених, зразу кинули на фронт”. Такі звістки тягарем лягали на серця нашого люду, особливо чоловіків, яких чекала така ж перспектива зовсім у недалекому майбутньому.

Третьою категорією, яку люди виділяли у советській армії, були такі собі незрозумілі “суб'єкти”. Порівняно з основною масою війська, непогано одягнуті, хоч і по-військовому, але досить різноманітно. Незгорьовані війною. Хоч і не офіцери, та не в пілотках, а у кашкетах, з червоними погонами. Завжди при зброї, вони усюди нишпорили, грабували все, що попадеться під руки: костюми, інструменти і, звичайно, горілку та харчі. Їх боялися, як вогню, і населення, і солдати, і навіть офіцери. То, очевидно, були пресловуті “заслонотряди”. Люди їх називали просто “енкаведисти”(від російської абревіатури НКВД).

Капкан

Громи били – не зломили,
Вітер дув – не зігнув,
Падав дощ, ще й на ніс,
А він ріс, а він ріс!
(Дитячий вірш)

Пізня осінь 1944р. Народ неначе задубів, чекаючи чогось злого, небувало. Життєдіяльність в краю налагоджувалася дуже мляво, наче хтось штучно заважав її розвитку. Ніяких проявів політичної чи повстанської діяльності. Можливо, оунівці очікували вияснення ситуації щодо того, як вести себе по відношенню до нових властей. Адже велися, як тепер відомо, між тими й іншими переговори. Зокрема з тими подіями зв'язане трагічне знищення більшовиками Руднева*, як твердив поет-партизан Платон Воронько.

Розуміли всі, що так довго тривати не може. Чогось чекали... І ось та розв'язка настала, така жорстока, неначе її підготував сам сатана.

В ту тяжку осінню пору, пору вагань, невпевненості, раптом пронеслась така довгождана звістка: "У лісі знову з'явилися повстанці". Люди, що так хотіли почути ту звістку, беззастережно повірили у неї і гірко-гірко за те поплатилися.

А сталося ось що. Хоча фронт уже був за межами України, а по наших краях все ще ходили совітські партизани-ковпаківці, або, як їх називали, "Червона мітла". Вимітала та "мітла" не фашистів, як то б мало бути, а українців, яких для переконливості називали "українськими націоналістами", та ще й "буржуазними" – назву притулили, як корові сідло, до тих нещасних убогих українських селян. Цікавилися членами ОУН, українськими активістами. Проінформовані, наведені поляками-сусідами (знову – "розділяй та владаруй") про те, хто в селі український активіст, червономітлівці, вдаючи з себе воїнів УПА, почали входити у контакт з людьми, що чекали якоїсь житейської зміни і, до того ж, були необачними. Список жертв зростав. Провокатори так захопилися своїми успіхами, що надумали провести на краю села ранком одного дня "націоналістичний" мітинг. От тоді аж люди розгадали той підступ і на мітинг ніхто не прийшов. Та напасники спритно оточили село і половили усіх молодих людей – 27 чоловік. Спаслися ті, котрі вночі утекли із села. Правда, серед полонених було декілька чоловік, що під час окупації були членами ОУН. Основна ж маса полонених були людьми аполітичними, як кажуть, винні Богу душу.

Керівник місцевої групи ОУН Петро Верес, потрапивши до неволі, покінчив життя самогубством. Одного чоловіка, Петра Федоріва, було вбито, мого батька тяжко поранено. На решту чекали Караганда, Воркута, Магадан. Та й тих усіх до таборів не довели. Декого (наприклад – Петра Гарапця) повбивали просто так, "без суда і слідства".

Щодо мого батька, то, вважаючи його смертельно пораненим (розривна куля застряла у кістці черепа), навіть не взяли до лікарні: щоб не мати мороки, залишили помирати. Люди якось перекрили рану хлібом і доставили додому. Та, на зло усім чортам, він вижив! Якось приватно-підпільним шляхом (офіційно жодна лікарня не хотіла приймати), за значні підкупи, після довгих митарств, невдач (під час операцій не могли із кості витягнути кулю) вилікувався і прожив 96 років ще й 4 місяці.

Руйнування українського села, знищення українців воюючою стороною, котра вигравала війну – подія, що виглядає алогічно. Але ж то лише так здається. Війна й велася

*Руднев Семен Васильович 28.11.1899-4.08.1943). Організатор і учасник партизанського руху на Україні. Воював у партизанському з'єднанні Ковпака. Комісар

якраз для того, щоб розширити життєвий простір для розростання імперії. Захопленою та придатною для освоєння територією можна вважати ту, на якій є можливість поселитися. Якщо ж немає таких умов, то їх треба створити. Отже йшло звичайне фізичне знищення корінного населення. Із захоплених молодих людей рідко хто повернувся на рідну землю. До того ж, забрані люди використовувалися, як дешева робоча безправна сила в несприятливих районах імперії. Яке вдале використання надбань Чингіс-хана та Цезаря водночас! А ще такі події мали нести психологічну атаку: сіяти паніку, зоологічний страх, щоб попередити можливий опір зі сторони автохтонів. Мали вбити людську гідність у тієї частини населення, що залишалася на місці (як робочий елемент) – майбутніх колгоспників.

Досягнути своєї мети напаснику в певній мірі вдалося. Однак, хоч і зазнало село Гранки-Кути важкого удару, на коліна поставлене не було. Надходив останній воєнний Новий рік – 1945 і привів за собою найвеличніші, народні, найоптимістичніші Різдв'яні свята – коляди з їх різноманітною атрибутикою, діями, колядками. То хіба можна вішати носа? Треба було організуватися, зібратися на силах, переконати хоча б себе, що не все ще програно. Треба було надіятися... Появилися розповіді-легенди, які оцінювали ситуації у краю і у світі. Люди сподівалися, що після закінчення війни світ стане гуманнішим, що людство буде спільно за це боротися. Відродилися й зростали повстанські сили, і с. Гранки-Кути все-таки теж спромоглося поставити декілька повстанців та їх співучасників. Крім згаданих Петра та Івана Вересів ще діяло три або чотири їх однофамільці. Також активними були родини Шпаків, Горінів. Всіх, певна річ, знати не довелося: підпілля – не для дітей.

Взагалі, прихильниками повстанців була переважна більшість мешканців, тож не випадково тут підтримувано групу повстанців, яка діяла до середини 60-х років. Ще багато фактів красномовно свідчать про стійкість і одностайність тутешнього люду. Наприклад, у нас на хуторі в 40-х роках діяв спостережувальний пункт повстанців. Очоловав його повстанець, який мав псевдо “Остапенко”. Мешканці сіл якнайактивніше допомагали в роботі цього закладу. Інформація передавалася через певних людей, зокрема Михайлом Гарапцьом.

Невдовзі після трагедії у селі Гранки-Кути знову з'явилися озброєні люди. Навчені недавньою бідною мешканці перелякалися: чи не “мітла” була повернулася? Військо займалося своєю військовою справою, не вело непотрібних розмов, відпочило – і зникло. Через якийсь час стало відомо, що насправді то був відділ УПА (когось із командирів, чи , може, головного звали “Лис”) і йшли вони слідами “мітли”. Наздогнали останню аж на залізничній станції у Болехові, неподалік відомого Гошова. Там покарали напасників за всі їх нечестиві справи. Була навіть повстанська пісня про ту подію.

Зовсім інакше склалася ситуація у сусідніх селах Горішне та Долішне. Про безчинства провокаторів там було повідомлено людей. Більшість чоловіків, особливо молоді, зрозумівши, що виходу немає: або ти станеш “гарматним м'ясом”, пішовши до війська, або залишившись удома, перетворишся на об'єкт полювання. Тому подалися у повстанці, аби гідно захистити свою честь, землю, рідних – стали на бій з переважаючим ворогом і “боролись, як соколи, і боролись, як орли”- співали про них.

Оті всі житейські колізії були віддзеркалені, художньо відтворені у найуніверсальнішому, найдоступнішому художньому засобі – у пісні. Пісня також була найактивнішим носієм оптимізму, закликом до оборони краю:

– Добрий вечір тобі,
Українська мати.
Пошли своїх синів рідних
За Україну воювати –

колядували-зверталися уже через два місяці після гранко-кутівської драми. Таких патріотичних пісень-колядок на зразок народно-церковних було створено цілу низку. У них передано і перипетії війни, і справи домашні та міжнародні, і положення у сусідів.

...І лише одна з бодем відізвалася на те лихо, що, як сніг звалилося на голови нашого люду. То колядка-пісня, яка наслідувала старовинну колядку “Нова радість (рада) стала” – “Сумний був св’ят-вечір в сорок п’ятім році.”

Знищителі

Бачив ти тисячі колонів
Рідних братів, що йшли в Сибір.
(пісня про Лопатинського)

На той час збаламучені наші чоловіки розділилися на три шляхи: добровольці пішли у повстанці, друга частина подалася у совітську армію, треті не пішли нікуди. Ховалися в околотках, тож і називали їх околотниками. Серед них були такі, що допомагали повстанцям, а були такі, що їх уникали. У багатьох родинах могли бути всі ті три категорії – отак розшматували людей: “Син – на батька, брат – на брата! Буде тепер кінець світу!” Гинули і ті, і другі, і треті. Спочатку – найбільше ті, котрі пішли на фронт: посмертні картки летіли, як відмерле листя тієї жорстокої гнилої осені сорок четвертого.

Як дати оцінку тому, що сталося? Люди намагалися оцінити своє буття. Часто можна було почути розмови із спробами аналізу того, що трапалося:

– Бач, загинув ваш Іванко у криївці під землею, не побачивши білого світу. А що здобув? Де та Україна самостійна?

– Та то правда, сусіде (брате, свате) поки-що.... Дасть Бог, ще буде. А ваш десь там на Віслі, чи Одері за що, за кого загинув?

І чулися у тих розмовах і співчуття, і біль, і образа і безсилля, і докір за помилки, за незлагоду. Кого з них оплакувати? Обох, звичайно. Однак, той, що тут загинув, віддав життя за рідну землю, в ній він і спочив. Так потішали себе матері.

Або ще такі почуті між людьми розмови з с. Горішне: ”Ось іде 49-й рік і загинуло наших теж, здається, 49. Та хоч добре(!), що жоден в лапи НКВД не потрапив і дорого заплатив за себе.”

Отака жорстока, нікчемна війна: без правил, без законів, без фронту, без тилу. Війна на землі та під землею. Бої на подвір’ях між хатами, у яких мліли перелякані діти й старі. Бої у лісах, полях – усюди, де лиш зустрінуться повстанці з облавниками. Війна між нашвидкоруч навченими селянськими синами і дочками, яких цинічно називали “буржуазними” і гігантською імперською армією, котра мала відповідні навики ще від давніх ханів, царків, царів, імператорів. Армією, на яку працювала колосальна імперська машина з її таборами, тюрмами, сибірами, шпигунами, пропагандою, налагодженим постачанням і т.д.

Війна-химера, війна-потвора, основним завданням котрої було не перемогти, а знищити. Наприклад, знищуючи сім’ю згадуваного тут Петра Гарапця, дітей його – Григорія, Катерину та Михайла – врешті решт зловили і (двох перших) безпідставно відправили в табори, а дружину Настю, безнадійно хвору людину, декілька разів пробували вивезти на Сибір. Кожен раз так складалося, що повстанці її відбивали від облавників тільки для того, щоб дати людині померти удома. Або, спіймавши якоеь неозброєного мешканця с. Горішне (очевидно, колотника), облавники спонукали його до втечі. Коли він відбіг якихось 4-5 м, автоматичною чергою скошили. Мішень! Ту драму,

яка відбулася біля спиртзаводу с.Берездівці, спостерігали п'яти-шестикласники, що йшли до школи. Мали лекцію!

Типовими були випадки, коли облавники знищували будівлі, у яких могли, на їх думку, знаходитися повстанці. Такі підозрілі приміщення закидали гранатами, або обливали бензином і спалювали. Ніякої уваги, звичайно, не звертали на те, що у приміщенні можуть знаходитися випадкові люди, наприклад, бродячі жебраки, чи такі, що сховалися туди з переляку. Яюсь моїй матері розказувала жінка, як двох її братів, околотників, беззбройних енкаведисти застали у stodолі. Швидко закрили приміщення і, не дивлячись на просьби-крики полонених, спалили. Сестра після пожежі знайшла тільки два обгорілі скелети, що обнялися.

Бувало і по-другому. Очевидно, існувало два підходи щодо знищення українців. Перший- примітивно мстивий – будь-що знищувати! Другий – знищувати з розрахунком, за яким треба було ловити молодих здорових людей, висилати на “білі ведмеді” і використовувати на підневільних роботах. На невідповідності тих двох тенденцій могли виникати курйозні випадки.

Згадувався тут Іван Вовчук, якого замордували зразу після приходу другі совіти, хоч боровся він проти німців(!). Активна, розумна людина – небезпечна так, чи інакше. Тож його жінку за правилами геноциду мали б вивезти на Сибір. Але то була старенька, хвора людина, яку й до району живою не довезеш. Знищителі-прагматики робили усе, щоб вона їм на очі не попадалася. Її хату обшукували останньою, аби старенька десь скрилася. Як правило, вона тікала до сусідів-поляків. А щоб стара уже недовго була у них на заваді, немов більмо на оці, усі її їстівні запаси знищили. Та сусіди не допустили до голодної смерті. От яюсь облавники застали її вдома. Не хотіла, мабуть, нікуди тікати: у даному випадку краще смерть, ніж зайві передсмертні митарства. Привели її до старшого, котрий знаходився на подвір'ї в одного із сусідів. Відбувалося те на горбочку і було дуже зручно слухати й споглядати. Старший щось на вухо шепнув конвоїру – гігантському солдату, якому старенька сягала лише до пояса, а тоді вголос додав: “Веді ейо, к. такой матері, к подводе.” Це та підвода, якою вивозили людей до району, далі поїздом – на Сибір. Конвоїр вивів стару за stodолу (із подвір'я, де лишився старший, їх не було видно). Я знаходився недалеко і бачив і тих і інших. Конвоїр зупинився – стара попленталася. У голові промайнуло страшне: “Повториться те, що з горішнянським чоловіком біля спиртзаводу!”

Стара насилу дигає у глибокому снігу – називається, тікає; конвоїр смалить махорку. Врешті знімає свою десятизарядку, очікує, поки “утікачка” хоч трохи далі відшкандигає, а тоді...стріляє угору декілька разів. Повертається до старшого і доповідає: “Удрала, бандьора”. І ніхто серед солдатів навіть не усміхнувся. Думається, що не всі ті солдати були дебілами, але, як зомбі, були “все за аднаво!”: “сказало начальство – значіт, так нада!” Пані Вовчукова все ж далеко не втекла. Через два-три тижні наздогнав її той “конвоїр”, від якого ще ніхто не втік, не відкупився. Похоронили сусіди.

Щодо випадку з Вовчуковою, то чи був то сухий прагматизм, а чи була у тому хоч крапля людяності, сказати важко. Очевидно, у простого вояки-конвоїра, що дуже витримано поводив себе, якась частка доброти все ж була. Взагалі, проблиск гуманності серед карателів (адже там, як і в орді, були всякі-різні люди) хоч рідко, та траплявся. На цю тему народ склав жарт (навіть у цих обставинах люди знаходили в собі сили жартувати). Облавник, нишпорячи у сіні, надібав околотника, дав йому шомполом по м'якому місці, ще й повчав: “Ти б хоч сховав добре...ноги” – та й поміг невдаєі замаскуватися.

Більш ефективно “гуманні” вчинки міг викликати підкуп. Яюсь у Михайла Гарапця знайшли рукописний збірничок тодішніх пісень. Вони могли бути антисовітськими. То моя мати (його тітка) викупила Михайла за спирт.

Війна-потвора, здавалося, буде тягнутися вічно. Крім прямого цинічного винищення місцевого населення, застосовувалося до нього ще й жорстоке нечуване знущання.

Завойовані, але не скорені

До Марусі в хату
Заходять три кати.

Одного разу удосвіта до нашої хати увірвалися облавники з наміром “увільнуть от служби і погулять”. У будинку жило дві сім’ї (наша та дідова) через сіни. Людей закрили у хаті, нікого не випускають. Жінок примусили варити їжу. Уже обід. Недоглянута худоба реве, собака виє, п’яні облавники верещать у хаті – справжнісіньке пекло. Мати якось запримітила, що на дверях немає вартового, ризикнула прорватися на обійстя, дати худобі їсти. Та за дверима надворі був прив’язаний здоровенний військовий собака – німецька вівчарка. З хати його не було видно, і мати потрапила у пащу звіру, який безпощадно шматував її праву руку. Солдати, що бачили ту подію, реготали: ”А, бандьора, попалась!” Мати із криком: ”Мати Божа!” – лівою рукою, у якій тримала в’язку ключів, вдарила межи очі вівчарку і та розгубилася – випустила руку! Для матері, молодої спритної жінки, цього було досить, аби відступити знову до сіней. Із руки кров ллється, куски м’яса і сухожилля висять. І що ви думаєте, медслужба, що була із солдатами, допомогла? – А дзуськи!

Декілька разів серед зими облавники розвалювали печі – єдине джерело обігріву, руйнували загати (утеплення навколо хати). Кілки, котрі підтримували те утеплення розрубували, аби не можна було поновити загату. Одним словом, знаходили, чим “насолити”. І то у дідовій родині, син котрого Микола, служив у совітській армії, воював під Сталінградом, був офіцером. Навіть офіційні документи, що те підтверджували, не допомагали: жадоба знущань та безкарність робили своє. Навіть особисті речі Миколи, зокрема зроблена ним і прекрасно оздоблена гітара, були знищені напасниками. Ще додаю кілька слів про долю Миколи, що була типовою на той час. Загинув він у Берліні у перших числах травня 45-го. ”Доблесне” совітське командування прислало повідомлення: ”Пропав безвести”, і тільки його друзі допомогли встановити істину, як це сталося (адже війна, по суті була вже закінчена), і де похований.

Дітям теж перепадало. Купила якось мені мама зошит. Красивий, трофейний. У ті часи, коли доводилося писати на усяких обривках, то був справжній скарб. Та потрапив той “скарб” у руки облавника-офіцера. Я вихопив той зошит в нього із рук з надією утекти, та дістав такого підзатильника, що опинився під столом. Треба віддати йому належне, що на тому справу закінчили. А колись, в дещо подібній ситуації дісталось більше, правда, від німецького військового.

Навіть важко собі уявити розмах отої чорної ненависті. Звідки вона бралася до часто невинних людей, до всього оточення? Якось проходять облавники із собакою мимо гуски з гусенятами. Як тут не напакостити? Пускають на гусенят собаку, гуска кидається у нерівний бій і гине, заслуживши оцінку “бандьора”. Може, для пришельців то була негативна оцінка, а для нас – похвала. Вчинок сміливої птахи став легендою, яку довго згадували.

Після замордованої родини Вовчуків залишився, тиняючися поміж сусідами, їхній собака Сум. Був він войовничого характеру, легко справлявся з лисами, борсуками, сміливо кидався на диких кабанів. Над ним теж облавники спробували познущатися: натравили свого собаку. Та Сум, як чорна блискавка, миттєво опинився зверху на значно

більшому противнику, стиснув за карк, і вояки насилу прикладами рушниць врятували свого пса-невдаху. І знову стандартна оцінка: ”У-у, клятий бандьора”. А ми торжествували: хоч тут наша зверху!

Все у нашій землі кишіло “бандьорами”: і каменяка, об яку солдат ударився ненароком, і вітер, що зірвав у нього “фуражку”(навіть рядові облавники були одягнені у фуражки), і дощ, що капав за шию, і сонце, що світило в очі, і півень, що кукурікав, і лелека, що клекотав у своєму гнізді. До речі, останні майже всі були перестріляні тоді. “Що вони(бусли) їм завинили? – дивувалися люди, чому вони усе так ненавидять?”

Очевидно, та всеохоплююча ненависть не зовсім вже була такою безпідставною. Катований, смертельно заляканий люд, загнаний до своїх хатинок, часто не знав, що робиться у його садибі, звідки і якої чекати напасті. Сторожі не поставиш-небезпечно, та й можливості її незначні. А напасник завше старався нагрянути зненацька, підкрастися, “яко тать”. І не тільки для того, щоб “поіскать бандьоров”, а й поцупити все, що не так лежить. Особливо те, що можна з’їсти – курку, гуску і т.п.; відповідна картинка показана у тодішній пісні:

Ой, приходять на село:
– Дай, хазяйка, кушать –
курку з квасним молоком
їдять, аж ся душать.

Хто відмовиться від здобичі, яку можна смачно з’їсти, обміняти на самогон, чи віднести ”знакомой”? Тож людям було дуже доречно бути вчасно поінформованими про нашествя облавників; і виручали їх у даному разі тварини, особливо, свійські, – істоти, наділені незрівняно досконалішими, тоншими органами чуття.

Тварини адекватно реагують на всякі зміни в оточенні. Природно, що поява поблизу війська – людей, відмінних від навколишніх по кольору, формі, запаху, брутальній поведінці, у супроводі величезних собак, викликала хвилювання тварин, особливо собак та птиці. Уявіть собі ситуацію, коли військовий наряд непомітно підкрадається до якоїсь хати. Підкрадається... А тут раптом з-під ніг – “фр-р-р” – з криком кидаються у різні боки перелякані кури, що вже мирно дрімали. Або за рогом загелгочуть гуси – знаменита історична “сторожа”, що колись врятувала Рим. Чи якийсь нишпорка увечері підсувається до вікна, щоб знайти шпаринку (вікна у ті часи надійно з середини закривали), аби щось у хаті побачити, чи хоч почути. А тут під ногами – “м’яв!” – наступив коту на хвіст. І вся конспірація пропала. На шум із хати, хоч зі страхом, може хтось вийти.

Неперевершеними, найдосконалішими оповісниками були, звичайно, собаки. Ті вірні друзі і захисники знедолених селян багато про що повідомляли своїх господарів. Як? – дуже просто. Собаки по-різному гавкають на різних порушників спокою. Навіть на близьких та сусідів, в залежності від своїх собачих симпатій. Та коли до села підкрадається лихо в образі облавника, то чуйні тварини зачували його ще хто-зна як далеко і валували зло, в’їдливо: ідуть кривдники, а то ще ведуть ненависних вівчарок. Власті заставляли закривати собак до приміщень, та все-одно це не допомагало. Вони і в приміщенні люто гавкали, не дуже слухаючи наказу замовкнути: насувається ж небезпека. Отак попереджені люди якимось запобігали лихові: ховали пожитки, самі, кому це було потрібно, ховалися.

Врятували гуси Рим. Коти врятували англійську текстильну промисловість. Нас же у ті часи лихоліття мало чи не всі живі істоти своїм хвилюванням попереджали: стережіться – йде біда! Собаки були не тільки оповісниками, а й провідниками у темному лісі, шукачами поранених і вбитих.

“В своїй хаті – своя правда” і стіни таки допомагають. І як би напасник не бадьорився, все-одно він мусів відчувати дискомфорт – “як голий в терню”. Тож боявся і ненавидів.

Бої не вшухають

Війна – палке рум’яне личко.
Вона за честь дає любов.
Дарма тобі, дівчино, сниться,
Що вернуся живий-здоров.
(пісня повстанців на мелодію “Суліко”)

А війна не вшухала. Через кожні декілька днів – стрілянина, вибухи гранат, ракети. Уже звикли до тієї бійні та навчилися її “читати”: хто і з чого стріляє, хто перемагає і т.п. Навіть діти із задоволенням розгадували ті “ребуси”, чи спостерігали за ракетами, або, за кулями, що літають і світяться. Запам’ятався “голос”, що виділявся із загального клетоту боїв, німецького МГ(скоростріла), що був на озброєнні у повстанців. Звук той, коли долинав здалеку, нагадував скоріше могутній шум, а не стрілянину. Було для нас у тому шумі щось таке, що заспокоювало: адже, коли він клекоче, то справи у повстанців не кепські. Зачувши його голос, усі вигукували: ”О, вже обізвався (і пестливо називали псевдо, чи ім’я). Тепер він їм дасть перцю!”

Деколи бої тривали по кілька днів підряд. Так, біля сіл Дуброва та Стільсько повстанці, що розмістилися серед скель, на висоті, приблизно тиждень вели бій із незрівняно чисельнішим ворогом. Група тих повстанців була сформована із вихідців зі східних областей. Не здався жоден. Жаль, що про подібне і досі мало, а то й зовсім не знають на тому, ж Сході.

Йосиф Федорів із с. Горішне розказує, як у 1950р., під кінець повстання, їхня робоча бригада, що працювала на залізничних коліях біля с. Глібовичі, спостерігала запеклий бій між трьома повстанцями, котрі знаходилися у якійсь покинутій будівлі, і облавниками. Останніх було більше трьох десятків, і криївка була надійно ними оточена. Бій тривав протягом багатьох годин. Тактика повстанців була побудована на несподіваних вилазках, можливо, з надією прорватися із оточення. Вони по одному під прикриттям двох інших вискакували із будівлі і автоматичним вогнем поливали противника, змушуючи його із втратами відступати. Та з часом ставало очевидним, що сили повстанців покидають, заважають рани. Закінчилася та драма страшним вибухом у сховищі. Коли після певного часу туди прийшли люди, аби похоронити останки, то знайшли лише одну руку.

Якось раз, напередодні свята, чи неділі уночі з лісу донісся незвичний шум бою. Ранком мама і тітка пішли до церкви. Я скористався можливістю взяти мамині робочі чоботи (бо мої були дуже діряві) і пішов у поле, на задвір’я, аби повозитися на саморобних лижах. Раптом – гульк: впоперек полів, по бездоріжжю, як привид, прямо на мене зі скрипом (від тягару) їдуть запряжені величезними чорними кінями сани. Погонич, якийсь уже немолодий чоловік, сидить на санях; а супроводжує їх жінка, озброєна автоматом, який тримає напоготові. Сани завантажені з горою. Коли вони порівнялися, я нишком (боявся несамовитого погляду озброєної жінки) глянув на вантаж, накритий сак-так брезентом. Боже! – там з-під брезенту висунута рука, там-мало не по землі волочиться нога; і чітко під накриттям вгадуються людські тіла. Та це ж сани, що везуть на той світ! Колись, як відомо, тільки саньми возили небіжчиків. От чому мені було так лячно тих саней-привиду. Сани поїхали в напрямку Ходорова, що був тоді нашим райцентром. Ситуацію можна було розгадати навіть дитині. Вночі відбувся бій. Всіх облавників перебито. Щоб забрати трупи, із району змогли послати лише одну-єдину жінку, що володіла зброєю. Тепер вона поза селом тікала, аби не зустрітися з повстанцями, та й, взагалі, щоб її ніхто не бачив.

Як тільки я отямився від переляку, зрозумів, що маю нагоду повідомити старшим добру звістку. Коли з церкви прийшли мати з тіткою, то я зразу до них зі своїм повідомленням. Та очікуваної реакції не сталося: вони чомусь не зраділи, тільки сказали:

”Та ті солдати теж чийсь діти. Лихе там не загинуло.” Того мені тоді не можна було зрозуміти. Як це так? Майже напевно, що там загинув той, що реготав, коли його собака шматував мамину руку, і такі, як ті, що поранили мого тата. Дивні якісь люди, їх знищують(то був звичайний спровокований геноцид), а вони жаліють своїх катів. Мимоволі порівнював занадто добрих наших жінок із тією, що супроводжувала сани – злою, рішучою, готовою на все. І десь глибоко у душі промайнуло: вона по-своєму теж гідна.

А хто, чи що зробило нас такими добрими до зла? Чи зупиниться беззаконня, коли його не схопити за руку? Чи перестануть убивати людей, коли це залишиться безкарним? Як захистити найдорожчий божий дар – життя? Чому вважаємо винною лише систему, неначе за нею не стоять конкретні діячі? ...Дуже складні питання.

Згодом дізналися, що ж сталося насправді. Подія відбулася у лісі, в урочищі Вишнівець, на межі двох районів – Миколаївського та колишнього Ходорівського. Миколаївський гарнізон зробив засідку на повстанців. У той же час там також “полювали” ходорівські енкаведисти і, отже, потрапив у засідку своїх колег. То ж і були перебиті до ноги. Але чи само по собі сталося таке непорозуміння, чи хтось спровокував ту подію, залишається таємницею. То було в другій половині 40-х років минулого століття. Очевидно, основною метою акції було знищення бази повстанців, котра розташовувалась на межі двох районів. Тепер її місце можна визначити досить точно. Ядро бази було в урочищі Тикарова. Навколишні урочища, які згадувалися вище, теж були “обжиті” повстанцями. Розташування на тих територіях криївок, їх призначення мали продуману систему. Так, то був “твердий горішок”. І хоч потуга повстання уже з 1949 року почала спадати, табір, котрий був споруджений ще у 1942 році, частково протримався аж до 1955 року, коли в урочищі Шиїна в криївці загинули одні з останніх повстанців разом із сотником “Явором”. Після здобуття незалежності громадськість сіл Гранки-Кути та Берездівці на чолі з нащадками славних борців за самостійність поставили на місці загибелі повстанців пам’ятний хрест.

Земля годує, напуває і переховує

Навколо ліс шумить
І ватра догоряє,
Морози потискають
І сніжок пролітає.
(повстанська пісня)

Війна ніколи не була легкою, та партизанська війна – справжнісіньке пекло, тільки моторошно холодне. І голод, і холод, і дощ, а, особливо, сніг. Навіть тієї ватри не завжди і не всюди розведеш. Безнастанне переслідування-полювання, як на дикого звіра, особливо небезпечно по свіжому снігу. А повстанці живуть, воюють і не дні, не місяці – роки, до десятиліття йдеться. А, якщо вже вмирають, то з честю.

І уявити неможливо, як то молодій людині, якій тільки б жити та бути, опускатися у вогке сховище під землею, в криївку (котра замінована і може бути підірвана в першу-ліпшу хвилину), аби знищити і себе і напасника. У походах-переходах, чи пробираючися у село, щоб хоч раз за довгий час нормально повечеряти і просушити вогке вбрання, треба було постійно тримати напоготові зброю, а обороняючись, зберегти останню кулю, чи гранату для себе. А небезпека чатує на кожному кроці. Війська – видимо-невидимо: гарнізони, засідки, залоги.

Харчами у лісі тебе не завжди забезпечать. А якщо вже і знайдеться такий сміливець, що згодиться доставити продукти повстанцям, то не завжди впорасться, бо однієї відваги замало. Треба обхитрувати сексотів, обійти засідки облавників. Про різні хитрощі того виду підпільної роботи уже значно пізніше оповідав батько Федоріва Йосифа. Часто до тієї роботи залучалися хлопчики 12-14 років. До речі, такого віку був тоді Йосиф.

...”Я стомлений блукаю і навіть сісти нема де” – жаліється у пісні – посланні до матері повстанець, але надії не втрачає і просить маму бути гордою за нього: ”Ти голову гордо тримай!”

...Якось після обіду пасу корову. Чую, хтось кличе мене з кущів. Дивлюся – нічого не помічаю, так замаскувалися. Насилу угледів – “Калина” (це псевдо хлопцю-повстанцю мабуть дане йому за козацьку вроду) і “Ворон”. Стомлені, голодні. “Жени корову додому. Хай мати щось приготує їсти. Принесеш.” – наказують. “Та гляди, щоб ніхто не звернув уваги. Щось придумай, бо шпигуни вештаються .”

Розігнав я корову, наче вона тікає. Сам шкандибаю, вдаю, що не можу наздогнати корову: болить нога. А що винести їсти? Чим тоді люди харчувалися? Хліб – то св’ятова розкіш. Якийсь картопляний, або житній пиріг. Правда, молочні продукти – найвищої якості. Відійшли трохи далі від села, на Шовб. Влаштувалися над каменеломнею між каменяками. Доступити до нас можна тільки з одного боку. В разі нападу можна захищатися з-за каміння, або стрибнути вниз і зникнути поміж скелями. Почали їсти, а зброя-напоготові. Раптом з того боку, з якого ми не сподівалися, затупотіло щось. Хлопці блискавично впхнули мені в руки те, що їли, самі – за зброєю! І тут на нас із гушавини вискакують...два лиси. Чи то в запалі кохання, чи в боротьбі за територію, так захопилися, що мало носом не тикнулися в дуло автомата. Хтось із хлопців спересердя схопив каменяку (стріляти ж не будеш!), та звірі тільки майнули між кущами. Хлопці пожартували з цього випадку і продовжили свою скромну трапезу.

З приходом зими зростало переслідування повстанців. По селах розмішували додаткові гарнізони. Збільшували кількість облавників. Одним словом, якнайповніше хотіли використати сліди на снігу.

Так було і цього разу. На протязі десятка кілометрів група енкаведистів переслідувала двох повстанців. До того ж, один з них був поранений. Йдучи по позначеному кров’ю сліду, облавники були абсолютно впевнені, що наздоженуть переслідуваних. Повернути до лісу – означало приректи себе, а може, ще й друзів, коли привести до зайнятої криївки. Значить – у село: хоч якась маленька надія... . Завернули повстанці в один із кутків с. Гранки. Солдати, що йшли по їх п’ятах, обступили той невеликий куток (хат на кутку було щось із двадцять-тридцять всього) таким щільним кільцем, що і миша не змогла б пробігти непоміченою. Масковані у білі халати облавники позасідали за кущами на всіх дорогах, стежках і просто в полі. Правда, нас, школярів, пильно оглянувши, пропускали до школи. Перекопано, перешпигано спеціальними дротами-піками усі будівлі, подвір’я, сади, береги понад річкою.

Проходить день, другий, а повстанці – мов крізь землю провалилися. А воно майже так і було...

Ще десь на початку 30-х років місцевий селянин, воїн з часів Першої світової війни, каменяр, муляр, симпатична, розумна людина Ілько Кохан копав на подвір’ї криницю. То подія на весь куток. А ще у роботі сталися таємничі події: на значній глибині копачі натрапили на тверді скелі, – а води немає. Тільки десь із глибини, збоку долинає сильний підозрілий шум. Майстри чи тому, що не могли з камінням дати ради, чи зі страху перед загадковим шумом, відмовилися продовжувати роботу. Тож господар десь роздобув вибухівки і сам, розуміючися на тих роботах, підірвав оті скелі і добрався до води – справжнього підземного потоку, котрий протікав трохи збоку від стовбура криниці. Господар, мов той Котигорошко, повитягував каменяки (що утворилися внаслідок роботи вибуху) на поверхню, на дні криниці утворилася велика камера.

Люди довго говорили про ту чудо-криницю. Ставлення людини до води, зокрема до колодязів, особливе, втаємничене. В давнину криниці вважали священними. Воно й не дивно. Бо уміння споруджувати криниці мусило, у свій час, вважатися великим технічним досягненням. “Де є хліб і вода, там нема голода”. Криниця повинна бути чепурною, навколо неї – дуже чисто. Робити щось біля криниці не допускалося. Їх оспівували у піснях, щедрівках, складали про них легенди, оповіді, казки. Біля криниці, чи під вербою, з-під коріння якої б’є вода, зустрічаються закохані. У художніх творах криниця не тільки дає цілющу воду, еліксир життя, а й благословляє і захищає те життя. Вона подарувала Котигорошку могутню булаву, аби захищати свій нарід-рід, і сила його від води: він же над водою зачатий. А білогородський кисіль, що був у колодязі, за легендою, зламав дух напасників. А тут, на Гранках, криниця в найпрямішому розумінні того слова врятувала двом хлопцям-повстанцям життя. Їх спустили у Коханову криницю, і там, у підземній кам’яній камері-печері вони перебули лихий час. На поверхні все було перевернуто догори дном. А до колодязя без підозри підійдеш, непомітно у відрі принесеш їсти. Ну, а комфорт? Які там зручності для повстанця!?

“Зі щитом, або на щиті”

Ой, іди, іди, мій сину,
У кривавий, лютий бій.
Визволяти Україну,
Захистити нарід свій.
(повстанська пісня)

Діти завжди тягнуться якнайшвидше подорослішати, тому наслідують старших. А коли йдеться про війну, то хлопчаків хоч хлібом не годуй, а дай повоювати. Гралися і наші діти у військо, у повстанців. Коли дорослі доручали подивитися, чи нема в селі облавників, або розклеїти якісь відозви, те для нас було дуже почесно. Майже сакральним було, коли нам до рук потрапляла зброя.

Ох, та зброя! Скільки її порозкидав Молох! Скільки вона забрала дитячих, та й не тільки, життів, зробила калік! Не зважаючи ні на що, діти тягнулися до зброї. Та характер дитини такий, що, погравшись досхочу, вона повертається до своїх дитячих справ. А от один із хлопчаків із с. Долішне – Іван Легкий, якому у 1945р. йшов тільки тринадцятий рік, зовсім по-дорослому віддав себе повстанським справам всього, до кінця.

Ще у дитячому віці просився він до повстанців та йому, звичайно, відмовили. Тоді Іван вирішив діяти самочинно. Ось як виглядав один із його подвигів, що став легендою.

Поруч із селами Горішне та Долішне було польське поселення, одне з тих, що створювалися на наших землях, аби витіснити нас. Між українцями та поляками у той час стосунки були дуже натягнуті, тому навколо поселення вечорами, встановленим маршрутом, ходили спеціальні озброєні польські дозори, щоб захиститися від можливого нападу повстанців. Неподалік пролягав аналогічний маршрут совітських облавників, котрі чатували також на тих же повстанців. То ж, природно, що обидві сторони були солідарні між собою. Акція проводилась в один і той же час увечері. Івась усе те достеменно вивчив і належно використав. Ще за дня замаскувався у полі між тими маршрутами, та не сам, а з кулеметом. Мати власного кулемета у той час навіть підлітку не було дивиною. І от, коли уторованими стежками проходили ворожі до повстанців сили, Іван відкрив стрілянину по тих і по інших. Не зрозумівши, що сталося, кожна із команд сприйняла іншу за повстанців. Між тими союзниками зав’язався бій, і побили один одного.

Згодом Іван підріс, змужнів і пішов до повстанців, зробивши це своєрідним способом. І довго ще той зухвалець воював із займанцями. Загинув останнім із горішнянських хлопців аж у 1956р., взимку. Тіло його привезли під сільську раду, зігнали людей, щоб пізнавали і щоб, напевно, принизити і залякати народ. Була між людьми і його мати. Над мертвим привселюдно знущалися, та не дізналися нічого: ніхто ані не охнув.

“Зі щитом, або на щиті!” Чи знала мати, та проста українська жінка той еллінський вислів? – хто зна. Та поводи́ла себе якнайдостойніше.

Природно, що може виникнути запитання, чому енкаведисти не займали матері повстанця, скажімо, не вивезли до Сибіру? Знущалися над мамою, та ще й як! Справа ось у чому. Іван перед тим, як піти у повстанці, був мобілізований властями на шахтні роботи у Донбас. Був такий вид кабали: мобілізували, наче до армії, а використовували на різних важких і небезпечних роботах. Потрапивши на ту каторгу, Іван хитро імітував свою пропажу (пропажа людей тоді не була дивиною), а сам нишком повернувся в рідну сторону і пішов у підпілля. Такі випадки були не одиними. Власті точно не знали, що в дійсності скоїлося з Іваном, але ж, напевно, припускали, що сталося насправді. А ще могли їм дещо донести запрода́нці. Отож енкаведисти використовували матір, як приманку, щоб ідентифікувати убитого. Надіялись, що у матері здадуть нерви. Одначе, мати твердила, що бачила свого сина востаннє тоді, коли забирали його на шахти.

Ой, не одна мати отак страждала, бо ж у кожного повстанця були батько, мати, родина, котру переслідували. Навіть у сироти хтось близький був і, найпаче, чорнобрива.

Згадується, як до нас додому, бувало в гості приходила тітка Маринка – татова двоюрідна сестра із села Києвець, що над Дністром. Сидять з мамою, яка там гостина, коли з хвилини на хвилину ждеш чогось страшного? Кожна про своє горе розповідає. “Сестричко, – так Маринка називала мою маму, – кожний раз коли збираю її (йшлося про Маринчину дочку, тоді, може, вісімнадцятирічну красуню Олю) до Львова, то здається, що бачу востаннє”. Мене, зрозуміло, у розмову не посвячували, тому я дуже дивувався, чому то так смертельно небезпечно їздити до Львова?

З’ясувалося усе аж більше, ніж через п’ятдесят років, коли зустрівся із онуком Маринки, сином Олі – Богданом Стасулою. Виявляється, що його майбутній матері повстанці доручали надзвичайно складні, як для простої селянської дівчини, завдання. Треба було проникнути, увійти в довіру в совітські організації, де можна було б дістати (купити, вкрати) бланки офіційних документів, або якимось роздобути (!?) друкарську машинку. Не треба, мабуть, і пояснювати, як “бдітельно” такі речі у совітів оберігалися, яка за них була жорстка відповідальність службовців. Та дівчина справилася – не підвела! Підозри, одначе, були, а цього достатньо, щоб вивезти із родиною до Сибіру.

“Як горох при дорозі”

Дивися: жито похилилось,

Ти сів – воно не твоє.

(повстанська пісня)

Кажуть, одна біда – то півбіди. В час, про який тут йдеться, терпів наш люд не одне лихо. Війни, ворожечі, примусові роботи на чужинців, фізичне та моральне знуцання і багато іншого. Особливо допікали здирства того нехитрого, гірко заробленого селянського надбання – зерна, худоби; непосильні податки, позики грошима. Селянина просто розривали: усім дай – добровільно, чи поневолі. Державі мусили віддати левину долю. А ще грабували побутові грабіжники. Безнастанно випрошували хліба жebraки. І

треба ж було ще забезпечити своїх, повстанців, створити сякі-такі умови проживання сиротам та самотнім літнім людям. Доводилося допомагати просто вбогим, особливо переселенцям із Закерзоння. Останніх у селах Гранки-Кути та Берездівці було десь чверть усього населення. Ті, скривджені чужими державами (СРСР та Польщею), люди ще не встигли доробитися хоча б до найнижчого життєвого рівня. Було організовано спеціальну службу, що ту діяльність виконувала. Зерно зберігали у спеціально приготівленій для того криївці. Залучені до тієї роботи були малопідозрювані люди, особливо підлітки, зокрема, згадувані тут Михайло Гарапцьо та Роман-Мирослав Люзан.

Крім офіційних податків держава руками солдатів-облашників забиравала усе, що не було сховане. Таким чином, мали зламати опір впертих українців, обезкровити повстання, бо де хліб, там і сила. Про людей – селян, певна річ, ніхто не дбав.

Доходило до трагікомічного. Запам'яталася така сцена. Було на Йордан. Люди йшли із церкви з свяченою водицею. Бачать – назустріч їм із Гранок солдати ведуть “на гостро” селянина Григорія Цюру. На плечах той несе у мішку кілограмів 12-15 якогось зерна. Така акція мала його принизити, виставити, як злодія: ось що, бачте, сховав від держави! Та Григорій духом не впав: несучи те останнє, що було у хаті, зерно, співав на зразок колядки: “Ісусе Христе, ми небагаті. Самі не маєм, а кажуть дати”. А ще жартує: “Та то я, люди добрі, вас замість перебиранців зустрічаю (була у нас така традиція, що сільські жартуни переодягнуті, у масках зустрічали жартами, веселими примовками людей, котрі йшли з Водохреща), то покропите мене свяченою водицею, а тих, що мене ведуть, вибачте, чимось іншим.” – і плач, і сміх, і гріх.

Так повестися не ризикнув би, напевно, більше ніхто у селі. Справа в тому, що Григорій був не просто учасником війни, котрому одному з небагатьох поталанило повернутися неушкоджену із фронту. Та ще він якось потрапив у документальні воєнні кінокадри, що, в свою чергу, увійшли в якийсь тодішній батальний фільм, чи кіножурнал. Якби там не було, він у совітів (дякуючи тому) був у великій пошані, то міг собі дозволити такі жарти. Врешті, ті солдатики, що його вели, і так нічого не розуміли з тої інтермедії. Вони виконували наказ.

Такі здирства можна іменувати державно-бандитськими. Та були ще інші грабунки, котрі можна назвати бандитсько-державними.

Тепер загальновідомо, що совіти вели диверсійну роботу по дискредитації повстанського руху. Готувалися спецгрупи, що під маркою повстанців чинили злодіянства (не хочеться писати – звірства, щоб не образити братів наших менших) серед мирного населення, аби викликати ненависть до УПА і до опору взагалі. То, так би мовити, офіційні підривники, а були ще й неофіційні.

У містах, зокрема у Львові, збиралися зі всяких людських покидьків певні групи бандитів. Брали авто (звичайно, державне), виїжджали на далекі села грабувати селян, видаючи із себе повстанців. Не обминали нагоди і познущатися над людьми, бувало, забивали до смерті, коли селянин проявляв невдоволення.

Держава, звичайно, знала про таку діяльність, але ж дивилася на те “крізь пальці”. Байдуже до того не могли відноситися повстанці та їх прихильники. Тож у них виникла необхідність розпочати боротьбу із таким безчинством. Були організовані групи для ліквідації того зла. У с. Києвець до такої роботи був залучений ще зовсім молодий повстанець Іван Борщевський з нашої родини.

Під кінець 40-х років минулого століття у навколишніх селах організовувалися колгоспи, що, крім усього іншого, мали остаточно підірвати економічну базу повстанців – селянства. Тож від селян відібрали все, що могли: сільгоспреманент, коней. Розвалили будівлі. Але ніяких умов для утримання відібраної худоби власті не мали (адже важливо було не зберегти, а знищити), то взимку коней прогнали просто у поля на попас...у сніги. Яке то було жалюгідне видовище: по перемішаному зі снігом болоті, як примари, ходять спотворені голодом – одна брудна шкіра та кості – ці нещасні тварини, яких ми звикли бачити красивими, гордими. Були випадки, що ті розумні тварини знаходили дорогу до

своїх колишніх господарів. Та господар, щоб не “загриміти” у Сибір, мусив прогнати із двору на явну погибель свого ще недавнього друга. Плакала людина, і лилися сльози з очей тварини. Добре(!), що кості приречених тих тварин ще були обтягнуті шкурою, і , щоб її продати, мисливці добивали коней, позбавляючи їх передсмертних мук. Оббілені залишки тіла волочили за село і скидали у яри, нічим не прикриваючи. Взимку ті звалища нічим селу не загрожували, тільки дивитися на них було моторошно. Та весною почалося гниття останків. На село звалилися сморід, хмари різного хижого птаства і міриади всякої мушви. І для людей небезпечно, і корів ніде пасти. Щось треба робити. То старші люди само організувалися на незвичну толоку і за кілька днів спалили ті рештки.

Звичайно, “коні не винні”, як саркастично у інший час та за інших умов сказав М.Коцюбинський. Але, за нелюдським повелінням кривдників, вони, невинні, і самі загинули і перетворились на засіб утиску, покарання й приниження людей. Можливо, що за диявольськими планами вони мали зіграти роль біологічної зброї – заразити людей. Не вийшло – ми вижили!

І колюче, і болуче

А в неділю вранці
Йдуть “американці”,
Йдуть хата від хати
Життя рятувати.
Ідуть на село,
Щоб міняти барахло.

(пісня кінця 40-х років)

Багато важких, незвичних проблем було тоді в українського селянина. Та народ, хоч і з колосальними втратами, виживав. В західних областях на той час були дуже гарні врожаї, то люди запевняли, що то так дає Бог, аби відвернути від нас загладу – не дати народ знищити, “загладити” (зрівняти) із землею. Отже, виживали, та ще й допомагали іншим – не завжди своїм друзям. Добровільно.

У 1946-47р.р. в імперії бушував черговий голод. Тож голодний люд із Молдавії, Криму, Північного Кавказу, Дону, Кубані, східних областей України заповонив села західних областей. До речі, прохачів хліба ні з Москви , ні з Пітера зустріти не доводилося.

Серед того голодного люду були такі, що мали якесь “добро”(товар) на обмін за харчі. Переважно то були речі із американської допомоги, здебільшого куриво та сірники. Може, тому тих нещасних називали насмішкувато – “американці”.

Можуть бути й інші версії відносно походження того сатиричного терміну. Тоді, напередодні “холодної війни”, люди вірили, що ось-ось почнеться третя світова війна, прийдуть американці, визволять нас і привезуть стільки усякого добра, що тільки встигай набирати. Ці ж “американці”, що ходять просити, то тільки предтечі. Чорний, як все тодішнє життя, і все-таки – жарт. Бо чим ще могли розрадити себе люди, чим пом’якшити свою недолю?

Ось ще одна контрверсія до попередньої: почекайте, завоюємо нашими доблесними військами Америку (а таким маревом після війни довго кайфували совіти), тоді кожному буде всього за потребою, як при комунізмі. Треба тільки придумати, як усяке добро, що там мають (піаніно, наприклад) зняти із сотого поверху. Отож, можливих завойовників Америки відповідно найменували “американцями”.

Жарти-жартами, а дійсність була сутужною. Було, що ті голодуючі організовувалися у будівельні бригади і так у місцевих людей заробляли на кусок хліба.

Багато наймалося до місцевих господарів у найми (колгоспів у нас ще не було). Переважно, то були діти та молодь із східних областей України. До цієї категорії було менше недовір'я.

І все ж найбільше було тих, хто просто просив хліба. “Хата від них не закривається” – казали люди. В основному місцеве населення ділилося з голодуючими останнім, що мало. Пам'ятаю, як кожен день, пригнавши корову з пасовиська, отримував від матері чергове доручення: роздавати картоплю тим, що просили. Мама наказувала не поспішати, аби швидше роздати і бігти на гуляння, а ділити по 2-3 картоплини кожному.

Вижебраний хліб гіркий. Особливо для чесноної, гордої людини. Якось до сусідів (Мисівих) зайшов прохач незвичайної для нас зовнішності. Йому дали їсти, і господиня запитала, звідкіля він. Прохач сказав, що він татарин із Криму. Господиня, якось не подумавши, питала далі, чи то із тих татар, що колись мучили наш народ. Боже! Ви б подивилися на його реакцію: злякався, їжа застряла в горлі, заплакав – не вимовить ні слова. Злякалася, аж теж заплакала, господиня. Вона заходилася перепрошувати пришельця, втихомирювати. Заспокоївшись, доїв він ту страву і, в свою чергу, почав перепрошувати нас за своїх предків: мовляв, то було дуже давно, теперішні покоління не мають до того відношення.

Такі, бачте, витівки долі, що діє крізь віки і може вразити людину за гріхи її далеких предків.

Переважно наші люди добре усвідомлювали, що голодуючі можуть бути співвітчизниками тим, хто нас мучить. Але першим не мстили за других. Розрізняли їх і кожному віддавали належне: кому – хліба, а кому – й кулю.

Не раз доводилося спостерігати, як на узліссі, де ми пасли корів, збиралися ватаги голодуючих, щоб зварити собі щось поїсти із гірко вижебраного. У той же час неподалік могли проходити повстанці, не причиняючи знедоленим ніякого зла.

Дивуєшся тепер, як тоді у тому “Вавілоні”, у тому збіговиську всякого різнорідного, різноплемінного, різношерстого зброду прохачів, карателів, злодюг, шахраїв, провокаторів, інформаторів, бандитів і т.п. могли існувати, виживати люди з добрими життєвими нормами, із стремлінням до чесного життя? Як міг зберігатися хоч сякий-такий порядок? Хто, чи що його підтримувало? – Повстанці? Держава? Чи, може, пан голод – з одного боку, а українська християнська добротність – з іншого? Хто породжував ту динамічну рівновагу? Найможливіше – Вищі Сили. Питання, питання... Більше, ніж відповідей.

Повстанці голодуючих не кривдили. А як останні ставилися до повстання? Чи не було між ними вивідувачів, шпигунів? – не віриться, щоб таку можливість пропустило НКВД. Все ж переважна більшість прохачів відносилася до політики байдуже: голодній кумі – хліб на умі. Вони, враховуючи обставини, уникали розмов про тодішню ситуацію на наших землях. Місцеві люди теж боялися вести “слизькі” розмови про головні свої справи, бо не вгадаєш, хто може ховатися під маскою прохача.

Але винятки таки були. Якось на пасовиську підійшов до мене прохач, попросив чогось їстівного. Шматок чорної житньої паляниці його задовольнив, ще й як! Трохи перекусивши, він завів зі мною, шестикласником, далеко не дитячу розмову. Назвався він козаком. Перечислив усі величезні території, які займав, як він висловився “рускає казачество”, карбуючи приголосні мабуть для того, аби підкреслити патріотичність того поняття. Українських територій, правда, не займав. Спробував дати відповідь, чому “Рассія голодає”. Виходило тому, що нею керує грузин Сталін. І дбає лиш про своїх, грузинів, а його жінка, єврейка – дбає лише про євреїв. Не могло не дивувати навіть дитину: як же так? – “велікій рускій народ”, народ-переможець, “старший брат, впорядкувальник і виручальник нацменів” і – раптом... хтось над ним знущається.

Про голод в СРСР сорокових років згадувалося дуже мало. Цієї теми і тепер чомусь не торкаються ні політики, ні дослідники-вчені, ні письменники, чи інші фахівці. Ніхто не прагне сказати, що один з найбільш скривджених куточків землі, понівечений

різними війнами-західні області України – врятував життя тисячам людей імперії, з якою воював. Очевидно, в історичній практиці не багато віднайдем подібних випадків. Правда, щось подібне було в Америці під час війни за незалежність: вдень ті, що визволялися, воювали проти поневолювачів – королівських військ, а увечері – молилися за здоров'я...короля.

“Боже, нам єдність подай!”

Річка котиться між нами,
Між крутими берегами...
(пісня про річку Збруч)

Совітській пропаганді ні під яким кутом зору незручно було згадувати голод 1946-1947р.р. Тим більше, робити це, з огляду на визнання заслуги українців західних областей у пом'якшенні того голоду, просто суперечило їхнім імперським засадам. Адже із величезного арсеналу засобів, використовуваних в україножерській політиці, розпалювання ворожнечі між східняками та західняками було одним з найважливіших. Поділити Україну, розділити українців, роздерти українство – давня практика імперців. І чи то в 17-му сторіччі Дніпро, чи в 20-му Збруч мали стати не тільки роздираючою борозною на тілі України, але найперше – в душах її народу. Скільки негативних пліток було придумано у стосунках схід-захід! Перекручення фактів, підміна понять приміром за таким ланцюгом: “бандіт” – “бандьора” – “український буржуазний націоналіст” – “западнік”. Це повинно було начисто задурманити людей. Нелегко забувається, вивірюється той словесний арсенал ненависті. Порівняно недавно, у жовтні 1990р., коли Алексій-патріарх штурмом (бо патріоти захищали свою святиню) вирішив добратися до святої Софії, то серед його раті була занадто висока, як для жінки, черниця. Фізіономія її тоді досить часто блимала на екранах телевізорів, коли показували провокаційні сценки. Розмахуючи хрестом, як “булижніком”, черниця верещала до тих, хто захищав Софію: “Ви все бандіти, западнікі. Я у 47-м году 5 місяцев прожіла у вас, так мнє не то што хлеба – вади не дали!” Звичайно, таку заяву було зустрінuto дружнім сміхом. Почулися ущипливі коментарі: “Дивіться, люди! Христос насилу 40 діб прожив без їжі та води, а ця цілих 5 місяців не пила-не їла, а яка довга вимахала.”

Ось ще приклад, як формували громадську думку про західняків. У 1970р. наша сім'я врешті-решт отримала квартиру, а, значить, і нових сусідів. Вони у нас були добрі, чесні, шляхетні люди: Микола Олександрович Лопата із Житомирщини, ветеран війни; дружина його Марія Тимофіївна з Уманьщини; два сини-соколи. Живемо дружно. Та десь-колись, дуже делікатно Микола Олександрович може заявити щось на зразок : “Добрі ви люди, але – західняки.” “Так що?” – відказуємо –“У нас, як скрізь, люди всякі.” Співрозмовник пояснює, що до західняків у нього особливий рахунок. У сорокових роках там “бандьори” убили нізащо його брата-тракториста. Пояснюємо, що просто так, ні за що там людей не убивали, тим більше – робітників. Хіба що, може, провокатори те вчинили, або якась помилка. Микола Олександрович часто їздив у західні області, то ж вирішив самочинно розслідувати обставини загибелі брата. І вияснив! Виявляється, сталася звичайна виробнича аварія: перекинувся трактор, і скоїлося нещастя. Колектив, у якому те відбулося, аби не позбутися премії за безаварійність (була така), вирішив списати ту подію відповідно до обставин, на повстанців.

Як бачите, свідомо, чи ні, була зроблена чорна справа.

На початку шістдесятих років під впливом, хоч і обмеженої, волі (і з ностальгії за недавньою борнею) підлітки почали гратися у повстанців. Та гра могла бути досить серйозною. Дехто з тих “повстанців” був озброєний справжнім пістолетом. У м. Ходорів

ватажком таких "вояків" був син одного з тих, хто приїхав зі сходу впроваджувати нові порядки. Розгублений батько якось багатозначно заявляв: "Бач, я приїхав насаджувати тут советську владу, а син мій – бандюра!"

І вже зовсім недавно, у 1998р. на вечорі, що відбувся у Будинку вчителя і був присвячений відомому українському вченому-патріоту Миколі Щербак (одному із засновників знаменитого Природничого музею) я почув таке. Виступав брат ученого, тоді – посол України у США, відомий лікар, письменник, політичний діяч Юрій Щербак. Він наголосив на тому, що брат Микола у двадцятирічному віці в 1947р. був у Галичині і симпатизував повстанню. У 1948р., коли повернувся до Києва, під час репресій, був ув'язнений. Музей же було організовано після повернення брата до Києва, внаслідок хрущовської амністії, під час правління П.Шелеста.

На цьому вечорі, як і на багатьох інших, співав наш легендарний хор "Гомін", яким керує композитор, лауреат Шевченківської премії Л.Яценко.

Відновлення спільного життя народу, котрий був штучно роз'єднаним, справа нелегка. Поневолювач, для зародження між частинами роз'єданого народу протиріч і навіть ворожнечі, вміло використовує невід'ємні (за універсальними законами природи) наявні між людьми відмінності, роздуває їх, а те, що є спільного, ретельно приховує чи ганить. Є, звичайно, і об'єктивні причини виникнення проблем у розділених народів. Прикладів маємо чимало: В'єтнам, Корея, Німеччина.

Як же мали ставитися одні до одних східняки і західняки. Люди – не ангели: могло бути по-різному. Борг і обов'язок сучасного суспільства – усі ті відносини неупереджено вивчити й дати належну оцінку.

Епілог

Широко залунала слава,
Що нам воскресла вже держава,
Що Україна стала з тюрм.
(патріотична пісня)

Двадцятье сторіччя, особливо його перша половина, в історії України – час тяжких змагань за волю, поступового, неухильного, почастинного її завоювання з колосальними втратами-жертвами, час гуртування нації, самоусвідомлення. І коли сучасний обиватель різної масті лепече, що воля нам далася(!?) так нізащо, то це – аби виправдати свою вчорашню пасивність, а сьогоднішню захланність.

Всесвітні війни створили сприятливі умови для безчинства ненажерливих імперців-завойовників, принесли додатковий тягар народам, особливо, поневоленим. З іншого боку – ті війни розв'язали руки цим народам і вклали в них зброю: захищайся, утверджуйся, визволяйся! Будь паном своєї долі.

І захищалися, і воювали з нечуваною запеклістю та героїзмом. Так, свободи не досягнули, але вплинули на хід подальших історичних подій, в тому числі, на здобуття незалежності. Не допустили поголовної асиміляції свого люду, не дали народу забути, хто він є, показали світові, "як українці за волю стоять". Врешті, подали людям надію та вказали на доцільність збройної боротьби. Це, звичайно, не вичерпна оцінка, та віриться, що знайдеться новітній геній і, як Шевченко гайдамаччину, возвеличить це повстання.

В 1955-1956 роках у нашій місцевості загинули останні повстанці, та ще довго людям не вірилося, що повстання уже остаточно придушене. Ще довго певна категорія патріотів закликала до продовження збройної боротьби і, не знаходячи уже всебічної підтримки, як то було до середини 50-х років, самотужки намагалися вести опір. Напевне,

усвідомлювали ті довбуші і кармелюки, що йдуть на явну погибель, одначе, не поступились, не здалися. На початку 60-х років так загинув одинокий борець, мешканець с. Березівці – Євген Томчук. Був переселенець родом, здається, з Томашова.

Переможеним – горе! Поневолювач ще довго продумано знущався над своєю жертвою, хоч і боязко оглядався, чи не воскресли і не повертаються повстанці.

Найпершим засобом неволі були тюрми-табори. У жорстоких совітських таборах українців було непропорційно багато (особливо, західників). Ті ж, котрі не потрапили на “білі ведмеді”, були помічені тавром ворогів, зрадників народу (якого?).

Одначе треба було налагоджувати життя. Знову, як і в 39-41р.р., треба було починати все спочатку. Найімовірніша перспектива – вступати до колгоспів, що тоді організовувалися, та й то на другорядну роботу. Дехто, правда, був звільнений від того кріпацтва двадцятого сторіччя: отримав паспорт, а насправді – “вовчий білет”, бо у тому паспорті підкреслювалося, що ти – злочинець, “явілся с павіннай”. Власник того документа міг претендувати хіба що на найпринизливіші роботи.

Сутужно було тим, хто тільки починав свою кар’єру – талановитій, амбітній молоді. Щоб вийти в люди, зайняти поважну сходинку в суспільстві, потрібно було бути не тільки щедро обдарованому, а й пройти спеціальний відбір. Спочатку такі люди мали увійти в довір’я до влади, покаятися перед нею (краще письмово, в пресі), показати лояльність до системи (хоч їм все-одно не вірили). Найобов’язковішим було вступити до комсомолу чи партії (якщо дозволяла біографія). Тобто, треба було пройти певні приниження, щось подібне до того, як під час монголо-татарської навали доводилося терпіти нашим князям, проходячи для “очищення” між вогнями перед ханським наметом.

До тих усіх митарств треба було готуватися: скріпити душу і розум, шукати виправдання, доказуючи доцільність таких вчинків. Вишукувалися аналогі, прецеденти. Посилалося на сусідні народи, зокрема, на прибалтів, що проникли в совітські органи, в тому числі в партійні і комсомольські. Орієнтувалися на поляків, котрі, хоч і поступили на службу до совітів, проте залишалися самими собою: “Хоць Польска червона, але бендзі она!”. Брала із власного життя, чи просто видумували випадки для наслідування.

Актуальною тоді була легенда про вступ до комсомолу Дмитра Павличка. Дуже перепрошую ту високоповажну людину, котра, як видно, уже тоді була неабияким авторитетом. Звичайно, за достовірність того випадку, що ліг в основу легенди, не ручаюся. Повернувшись до гуртожитку після процедури прийому, Дмитро впав на ліжку і промовив: ”Дмитре, Дмитре, що ти зробив!?”

Та подія була оформлена у лаконічний мініатюрний переказ, що передавав сенс одного із найважливіших аспектів тодішнього життя західників, ніс у собі величезне змістовне насичення, викликаючи шквал почуттів: переживання, розпачу, каяття, біль вагання, душевну муку, докори сумління. Та після такого покаяння-переживання наставало душевне полегшення, розсуд у діях, роздуми, ненависть до поневолення, впевненість у потрібності збереження пам’яті, нагадування про власне коріння. То було і євшан-зіллям, і правом на перехід Рубікону, і накресленням, у загальних рисах, шляху для повернення із Голгофи. Молодь, що закінчувала середню школу і готувалася до подальшого навчання, терпіла утиски не тільки моральні – їм ставилися усякі перепони. Наприклад, у Львові абітурієнти з місцевої молоді відносилися до нижчої категорії. Високою категорією були приїжджі зі сходу, і чим далі на схід, то вища категорія. Тутешній випускник, навіть якщо добре склав іспити, то, при потребі, відсіювався т.зв. мандатною комісією. Не поступивши на навчання, місцевий юнак, чи дівчина мали задовольнятися часто фабрично-заводським навчанням (ФЗН).

Тож, щоб здобути освіту, доводилося викручуватися по-різному: вдаватися до підкупів, приховувати біографічні дані, нашвидкоруч поступати до комсомолу і т.п., навіть дехто виїжджав у східні області на постійне проживання, чи до Росії, щоб там виглядати “чистим”. Таку поведінку серед тодішнього українства можна назвати “принципом вовків”. Потрапивши у безвихідне становище, вовки родичаються зі своїми

смертельними ворогами – собаками і так робляться менш вразливими. Найменш захищеною категорією західноукраїнського люду було, звичайно, простолюддя, переважно, сільська молодь. Найбільше молодих людей залишалося у щойно організованих колгоспах з “почесним” правом працювати на державу з “найсправедливішим” у світі ладом, майже безоплатно, без вихідних, без паспорта, без виїзду та ще з обов’язковою веселою гримасою на обличчі.

Принизливим та огидним явищем був так званий “долг (?) родіне” – різні повинності, накинуті українським юнакам начебто під виглядом служби у совітській армії. То були неprestижні штрафні, чи будівельні батальйони, куди з інших частин імперії збирали всіляких негідників, п’яниць, наркоманів і т.п. А, бувало, мобілізують, немов до армії, а загоняють десь у шахту, на лісоповал за тисячі кілометрів від дому. Після відбуття трьохрічного терміну такого “вояку” могли ще раз забрати в...армію. Правда, багаті батьки могли іноді викупити такого горе-воїна.

Вершиною усіх бід тих т.зв. “защитників родіни” була служба у МВД – у військах, що охороняли в’язнів. Молода людина мусила ні за що віддати три найкращі роки життя роботі, на якій в інших країнах працюють (по найму) люди відповідного психологічного складу, спеціально підготовлені. Служба та проходила в незвичних для українців побутових та природних умовах Далекого Сходу, Заполяр’я і т.п. Сяке-таке харчування (норма харчування постійно порушувалася, кращі продукти розкрадалися), гниле бездоріжжя тундри з її морозостійкими комарами, чи восьмигодинне відбування на вищій напруженого караулу, без вихідних, може, були й не найгіршими муками в порівнянні з морально-душевним дискомфортом. Замість сподіваної служби в армії людина ставала тюремником. Особливості того потворного табірно-блатного світу вражали навіть міцні, але незіпсовані натури. Не кожна молода людина могла байдуже, без душевного болю дивитися, як огидні людські покидьки – блатні – паразитують на основній масі, часто нізащо ув’язнених, людей. Або, чи зважиться той молодий солдатик стріляти в людину, коли вона втікає? Тим більше, що з’ясувати мотиви того вчинку неможливо: збожеволіла? примусили бандюги?

Не бракувало випадків, коли солдати-охоронці не витримували того психологічного тиску: божеволіли, пиячили, утікали з тієї армії, калічилися, стрілялися. Були й незвичні випадки. Якось новоприбулому солдату із Донбасу, котрий мав горде козацьке прізвище Орел, довелося вести під конвоєм свого рідного батька. Яка то була душевна травма. Ми насилу вберегли хлопця від самогубства. Правда, незабаром його кудись перевели.

Отак ГУЛАГ перемелював людські долі. Мільйонами. Таке ні пером не описати, ні у казці розказати.

Під час хрущовських реформ у 1955-1957р.р., щоб хоч трохи переінакшити ту ГУЛАГівську систему, потрібно було докласти колосальних зусиль, потрібно було мати тверду опору – надійну охорону. Крім того, реформи проходили не тільки в таборах, а і в усьому суспільстві. Треба було знешкодити Берію, групу ретроградів у ЦК і всю братію, що їх підтримувала. Тож реформатор-Хрущов, котрий у знаменитому закритому листі наголошував, що Сталін назвав його “хахлом” і що за тодішніми божевільними планами совітів всіх українців хотіли переселити до Сибіру, не безпідставно вирішив спертися саме на українців, хоч і заборгував у свій час перед ними немало.

Контингент “лаготдела“, де мені довелося служити, був різним: від побутових злодюжок (чи просто практично невинних людей, посаджених за ґрати “для плану”), до злодіїв-рецидивістів, “воров в законє”. Політичних в’язнів не було. Коли почалася амністія, їх прислали до нас з інших таборів.

Аби підкреслити розмах резонансу про УПА і авторитет того повстання, зауважимо принагідно, що тут у таборах усіх політичних в’язнів, незалежно від національності (білорусів, прибалтів) називали “бендера”. Виняток могли становити лише росіяни, яких іменували “власовци”.

В зв'язку з прибуттям політв'язнів серед охорони була проведена інформація-повчання, що мала приблизно такий зміст: ці ЗК (“заключонні”)- особливого типу: дружні, відважні, добре організовані, з високими людськими цінностями. В побутовому плані якихось особливих пакостей від них можна не чекати. А от організувати політичний бунт, чи самооборону проти бандитського елементу, те вони вміють і можуть. Треба зауважити, що бандитський елемент на той час із таборів загального і, тим більше, полегшеного режиму уже був майже вилучений і закритий у тюрмах або спецтаборах. То було геніальне рішення (під час хрущовських реформ), бо наявність організованих бандитських кланів у таборах можна було б використати для спротиву реформам, як то було у жовтні 1917р., під час більшовицького перевороту.

У нашому конкретному випадку опір реформам зводився переважно до того, щоб найдовше затримати ув'язненими саме політичних в'язнів. Робилося все можливе, аби не допустити їх до робіт (з високим заліковим коефіцієнтом), на яких за один відроблений день зараховувалося півтора-три. За всяку дрібничку старалися позбавити уже раніше зароблених залікових днів. Були спроби засуджувати політневільників заново, уже на побутовому рівні. Тут, певна річ, блатняцький елемент був би дуже корисним для організації бійок, чи інших конфліктів. Зрозуміло, що надзвичайно важливу роль у долі в'язнів міг відіграти солдатсько-наглядацький склад. Адже більшість провокацій проти в'язня можна було зробити із подачі наглядача або конвоїра. А серед них найбільше було українців. Молодь та була з різних областей, різної національної свідомості, та відносилася до в'язнів, особливо до політичних, коректно. До речі, зауважимо, що у той час слово “нація” та похідні від нього не були в пошані. Більше того, ними не зовсім безпечно було оперувати у позитивному значенні. Тож заміняли ті поняття словом “земляки”. А свій, як кажуть, хоч і не заплаче, то бодай скривиться. А допомагати і оберігати в'язнів від усяких напастей доводилося часто. Чи посприяти у виведенні на проживання за зону, чи отримати перепустку, щоб без конвою ходити на роботу і т.п.

Прибулі політневільники були, дійсно, як на підбір. То були колишні вояки УПА та священики греко-католицької церкви. Як приклад, можна привести дані із досє одного із них – Лисюка Євгена, псевдонім “Ігор”. Офіцер УПА, контррозвідник. Був направлений у совітську армію з метою підняти бунт, чи повстання. Треба зауважити, що у літературі про УПА такий вид діяльності висвітлений недостатньо. Служив Євген у Петрозаводську, збунтував співслуживців і при спробі перейти кордон потрапив у полон. Був засуджений до найвищої кари. Вирок було замінено на 25 років ув'язнення, 5 років невізду і ще 5 – позбавлення політичних прав (з останнього зло насміхалися: про які політичні права можна було серйозно говорити у той час?). На табірному жаргоні це звучало: “5 – па нагам і 5 – па рагам”.

З приборканими крилами – та не скорені, поневолені – та не поставлені на коліна, з гордо піднятою головою, з незламними: духом, волею, надією, мрією про велике майбутнє України.

Йшли роки. Людство, наші європейські сусіди будували новий, порівняно гуманний світ. І ми загоювали рани, відроджувалися, хоч ще в рамках Союзу – незнищенні. Покликаний до творіння наш народ усе впевненіше заявляв про себе, свою потугу в науці, техніці, культурі, спорті. Зростало стремління до волі. Це той рушій, що прийшов до нас з доісторичних часів, остаточно сформувався в Русі-Україні, що відновився у козаччині, підтримувався гайдамаками, опришками, кармелюківцями, воскрес в УНР, її військах – січових стрільцях, армії, продовжувався в діяннях ОУН і УПА. І ті сподівання, той незламний дух, стремління до діяння передалися наступним поколінням – шістдесятникам та їх послідовникам і соратникам 80-90 років, ставши одним з основних компонентів великого чину нашого часу – відновлення Незалежної Соборної Української Держави.

Мемуарно-публіцистичне видання

Гулій Юрій Теодорович

Незнищенні. Спогади і роздуми очевидця

Видавець і виготівник ПП «Коронатор»
м. Київ 02152, а.с. 309
<http://coronator.com.ua>
Електронна адреса: oshpotj@i.com.ua

Видається в електронному вигляді на диску CD у форматі PDF
Обсяг даних 515 Кб
Обсяг комплекту один диск
Тираж 15 шт.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК № 2241 від 14.07.2005 р.